
Zuzana Lopatková

Cirkevné dejiny

stredovekého Slovenska

fftu

Vysokoškolská učebnica
Trnava 2013

Recenzenti
 doc. PhDr. Vladimír Rábik, PhD.
 Mgr. Peter Labanc, PhD.

Obsah

1	Úvod	5
2	Počiatky kresťanstva na našom území. Prví misionári. Kresťanstvo na území Slovenska pred vznikom Veľkej Moravy. Pribina a jeho kniežatstvo	7
3	Kresťanstvo na Veľkej Morave. Cirkevná organizácia. Arcibiskup Metod	11
4	Kresťanstvo na Veľkej Morave po Metodovej smrti. Osudy cyrilometodského diela a jeho tradícia v slovenských dejinách. Cirkevná organizácia až do zániku Veľkej Moravy	19
5	Obrátenie Maďarov na kresťanskú vieru. Sv. Vojtech a kresťanstvo vo formujúcom sa Uhorsku. Cirkevné pomery za Štefana I.	24
6	Cirkevné pomery na Slovensku v 11.-12. storočí. Majetkové postavenie cirkvi na Slovensku v stredoveku a cirkevní predstavitelia	28
7	Cirkevné pomery v 13. storočí. Vpád Tatárov. Ohrozenie kresťanstva v druhej polovici 13. storočia	35
8	Cirkevné pomery na Slovensku v 14. storočí. Náboženské bratstvá	43
9	Cirkevné pomery na Slovensku v 15. a začiatkom 16. storočia.	50
10	Cirkevná organizácia na Slovensku od založenia Uhorského kráľovstva do konca stredoveku	57
11	Rehole a kláštory na Slovensku v stredoveku	61
12	Cirkev a vzdelanosť na území Slovenska v stredoveku. Univerzita v Bratislave	68
	Zoznam použitej literatúry	75

Vydanie tejto vysokoškolskej učebnice vzniklo v rámci riešenia projektu *Inovatívne formy vzdelávania v transformujúcom sa univerzitnom vzdelávaní* (ITMS kód projektu 26110230028) – Príprava študijného programu *Medievalistika*, ktorý podporila Európska únia prostredníctvom Európskeho sociálneho fondu a MŠVV SR v rámci Operačného programu vzdelávanie. Text vznikol na Katedre histórie Filozofickej fakulty v Trnave.

fftu

© Zuzana Lopatková, 2013
 © Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2013
 ISBN978-80-8082-639-0

1. Úvod

Neoddeliteľnou súčasťou našich národných dejín sú cirkevné dejiny. Počas stáročí dejinného procesu bola práve cirkev nositeľkou a sprostredkovateľkou antickej vzdelanosti a duchovných hodnôt, a súčasná moderná kultúra stojí predovšetkým na kresťanských základoch. Vďaka cirkvi sa z barbarských, pohanských národov stali kultúrne národy Európy. Cirkev nestála mimo spoločnosti, ale práve naopak: stredovekého človeka sprevádzala po celý jeho život. Cirkev stála pri narodení človeka – krstila deti, celú obec zhromažďovala v nedele a sviatky v kostole ako rodinu veriacich. V období stredoveku boli všetky sviatky iba cirkevné a slávil sa s veľkými slávnosťami. Bola to práve cirkev, ktorá dávala prepotrebný duchovný obsah aj rodinným sviatkom, ako boli krst dieťaťa či sobáš. Cirkev sa starala prostredníctvom kňazov o chorých, pripravovala ľudí na smrť a ona ich pochovávala. Okrem toho cirkev učila deti v školách, písala knihy, dávala vyššie vzdelanie až po univerzity.

Významný cirkevný historik Jozef Špirko definuje cirkevné dejiny ako dejiny kresťanského náboženstva. Zdôrazňuje, že bez poznania cirkevných dejín nemožno dobre porozumieť ani svetovým, ani národným dejinám. Cirkevné dejiny ako vednú disciplínu rozdeľuje vecne a chronologicky. Vecné chápanie cirkevných dejín môže byť ešte chápané podľa jej vnútorného a vonkajšieho života. Do vnútorného života J. Špirko zaradil všetko, čo sa v nej dialo, bez ohľadu na svet – rozdelenie na klérus a laikov, ich stupne a právomoci, rehoľný život a podobne. Vonkajší vzťah zahŕňa vzťah cirkvi k svetu – jej pomer k židovstvu, pohanstvu, rozličným štátom. Chronologicky delí cirkevné dejiny na väčšie časové obdobia, oddelené dôležitými medzníkmi, za ktoré považuje sťahovanie národov a humanizmus.

Predmetom učebných textov sú cirkevné dejiny stredovekého Slovenska od počiatkov kresťanstva na našom území až po počiatky reformácie. V prvej kapitole sa venujeme kresťanstvu na území Slovenska pred vznikom Veľkej Moravy – počiatkom kresťanstva na našom území, príchodu

prvých misionárov, charakteristike Pribinu a jeho kniežatstva. Ďalej pozornosť venujeme kresťanstvu na Veľkej Morave, tamojšej cirkevnej organizácii, s osobitným dôrazom na osobnosť a činnosť arcibiskupa Metoda. V ďalšej kapitole sa zaoberáme kresťanstvom na Veľkej Morave po Metodovej smrti. Po základnej charakteristike osudov cyrilometodského diela zameriavame pozornosť aj na jeho tradíciu a nezastupiteľnú úlohu v slovenských dejinách, ako aj na cirkevnú organizáciu až do zániku Veľkej Moravy. Ďalej venujeme pozornosť príchodu Maďarov na naše územie a ich obráteniu na kresťanskú vieru, tiež misijnému pôsobeniu Vojtecha. Ďalej si všímame šírenie a postavenie kresťanstva vo formujúcom sa Uhorskom kráľovstve a cirkevné pomery za vlády prvého uhorského kráľa Štefana I. V ďalších kapitolách podávame obraz o cirkevných pomeroch na Slovensku v priebehu 11., 12., 13., 14., 15. storočia a začiatkom 16. storočia. Osobitný priestor v samostatných kapitolách venujeme cirkevnej organizácii od založenia Uhorského kráľovstva do konca stredoveku, reholiam a kláštorom a cirkvi ako nositeľke vzdelanosti na území Slovenska v stredoveku.

V predkladaných učebných textoch sa tak usilujeme zachytiť v chronologickom priereze najdôležitejšie udalosti zo slovenských cirkevných stredovekých dejín. Našou snahou je oboznámiť študentov s najzaujímavejšími faktami z tejto oblasti a poukázať na ich jedinečnosť nielen v celoslovenskom, ale dovoľíme si tvrdiť, aj v stredoeurópskom meradle.

Zuzana Lopatková

2. Počiatky kresťanstva na našom území. Prví misionári. Kresťanstvo na území Slovenska pred vznikom Veľkej Moravy. Pribina a jeho kniežatstvo

Predpokladom vzniku cirkevnej organizácie je všade dosiahnutie pokročilejšieho stupňa kristianizácie. Občasná, možno aj trvalejšia prítomnosť kresťanov na území dnešného Slovenska je veľmi starého dáta. Je všeobecne známe, že s prvými kresťanmi na území dnešného Slovenska sa stretávame v druhej polovici 2. storočia, kedy nimi boli zrejme niektorí príslušníci tu bojujúcich rímskych légii. Niekde na Slovensku, azda na dolnom Pohroní, si údajne príslušníci rímskych légii po dlhotrvajúcej úmornej suchote vymodlili od svojho kresťanského Boha dážd'. Teda nešlo o kresťanov domáceho pôvodu, lebo vtedy tu bývalo germánske obyvateľstvo. Koncom 4. storočia vieme o úsilí germánskej kráľovnej Fritigil, ktorej sídlo niektorí historici spájali s Nitrou, že sa pokúšala prostredníctvom milánskeho biskupa Ambróza zaviesť rímske kresťanstvo, uznávajúce za svoju hlavu rímskeho biskupa – pápeža. Vzhľadom na to, že Germáni boli ariánskymi kresťanmi, nemožno vylučovať, že aj tuná žijúci Germáni boli ariánskymi kresťanmi. No konkrétne doklady ani indície na to nemáme; je to len predpoklad. To všetko sa odohralo dávno pred hromadným príchodom Slovanov na naše územie, pričom nemožno predpokladať prípadnú kontinuitu týchto tradovaných udalostí, a teda nejaké bezprostredné odovzdanie kresťanstva sem prijdeným Slovanom.

Slovania, naši predkovia, ktorí od konca 5. a začiatkom 6. storočia prišli na naše územie, boli nepochybne pohanmi. V období ich príchodu nemáme nijaké konkrétne doklady, ba ani len indície na príležitostnú či trvalejšiu prítomnosť kresťanov na našom území. O náboženstve starých Slovanov pred prijatím kresťanstva nemáme spoľahlivé správy. Stručne možno zhrnúť, že verili v nesmrteľnosť duše, mŕtvych niekde spaľovali, niekde pochovávali. Uctievali boha Perúna, verili v rozličných duchov, víly, vodníkov. Vlastne dodnes sa zachovali niektoré zvyky medzi ľuďmi, či už je to pálenie Moreny, pohrebné zvyky, svätajánske ohne, niektoré ďalšie obyčaje, a tieto majú pôvod práve v pohanskom náboženstve starých Slovanov.

Pri začínajúcej kristianizácii musia byť splnené dva základné predpoklady: musia na príslušné územie prísť kresťanskí misionári a po druhé, spoločnosť, ku ktorej prišli, ich musí prijať alebo aspoň strpieť ich prítomnosť a činnosť. Ak zohľadníme geografickú polohu územia Slovenska a uvedomíme si, že v 6. storočí nebola spoločnosť kristianizovaná ani na západ od nás (dnešná juhonemecká oblasť), a že pohanskými boli aj všetky slovanské oblasti, ležiace okolo nášho územia, tak je zrejmé, že by kresťanskí misionári museli k nám prísť z pomerne vzdialených oblastí a dosť práce by sa pre nich našlo aj po ceste k nám. Napriek tomu nemôžeme úplne vylúčiť, že ojedinelí kresťanskí misionári mohli prísť na naše územie aj v 6. a začiatkom 7. storočia.

Prvé hodnoverné doklady na sporadickú kristianizačnú činnosť medzi Slovanmi na našom území sú až zo 7. storočia v súvislosti s pomerne krátkym pôsobením misie biskupa Amanda, prípadne iných kresťanských misionárov, ktorých mená nepoznáme. Možnosť realizácie kristianizácie v tých časoch iste závisela aj od postoja tunajších vládarov k rozširovaniu kresťanstva. No v týchto časoch nemôžeme ešte hovoriť ani o nejakej cirkevnej organizácii na našom území. Intenzívnejšou sa kristianizačná činnosť u nás stala v druhej polovici 8. storočia, kedy v juhonemeckej oblasti bola už kristianizácia dokončená a existovala tam už aj ustálená cirkevná organizácia. Do týchto čias by sa mohla klásť činnosť írsko-škótskej misie u nás. Za panstva Avarov, ktorí v druhej polovici 8. storočia rozšírili svoje panstvo na celú Dunajskú kotlinu, sa dá predpokladať šírenie ľudových arianizujúcich foriem kresťanstva.

Úplne nová situácia v kristianizácii našich území nastala na konci 8. storočia. Vojská Karola Veľkého v 90-tych rokoch 8. storočia porazili a vyvrátili Avarskú ríšu (Avarský kaganát), ktorá síce ovládala len najjužnejšiu časť dnešného Slovenska, ale istý vplyv mala aj na severnejšie položené územia. Porážka Avarov znamenala otvorenie veľkých území kristianizačnej činnosti. Dokonca vojenský víťazi pokladali za svoju povinnosť ihneď začať na týchto územiach s intenzívnou kristianizáciou. Rozhodlo sa o tom na synode, ktorá sa konala na brehoch Dunaja v r. 796 pod predsedníctvom Pipina, syna Karola Veľkého. Na synode sa predpisoval aj konkrétny postup pri kristianizácii. Práve z uznesení tejto synody vieme, že na územiach, patriacich k Avarskej ríši, už predtým pôsobili kresťanskí misionári. Časť z nich označili na synode za nevzdelených klerikov a nimi vykonaný krst odporúčali neuznať.

Kontinuitná a neprerušená kristianizácia nášho územia začala na prelome 8. a 9. storočia. Túto kristianizáciu riadila juhonemecká cirkevná provincia so sídlom v Salzburgu. Hoci o jej priebehu nemáme konkrétne doklady, o jej intenzite môžeme uvažovať na základe neskorších udalostí. Je všeobecne známe, že na začiatku kristianizačného procesu sa misionári uspokojovali s provizórnymi riešeniami pri priestoroch na bohoslužby. Spočiatku vykonávali bohoslužby na voľnom priestranstve, alebo v zastrešených priestoroch, slúžiacich pôvodne na iné účely. Pri úspešnej kristianizácii nasledovalo budovanie drevených, neskôr murovaných bohoslužobných objektov – kostolov. Ich výstavba naznačovala dovŕšenie prvého stupňa kristianizácie, pretože len tieto bohoslužobné objekty boli z hľadiska cirkvi primerané. Okrem juhonemeckej cirkevnej provincie máme dôkazy aj o tom, že na územie dnešného Slovenska prichádzali aj misionári z Byzantskej a Akvilejskej (benátskej) oblasti. Táto kristianizácia bola skôr epizodického charakteru, pretože cisár Karol Veľký nariadením z roku 811 určil hranice medzi Akvilejským patriarchátom a juhonemeckou cirkevnou provinciou na rieke Dráve. Odvtedy naše územie patrilo jednoznačne do kristianizačnej sféry juhonemeckej cirkevnej provincie.

V období začiatkom 9. storočia nad slovanskými kmeňmi, usadenými v kotline rieky Nítry, vládlo knieža Pribina. Jeho zvrchovanosť uznávali aj ostatné kniežatstvá, usadené na súčasnom slovenskom území, napr. v oblasti Pohronia, Považia a inde. Na výslovnú žiadosť Karola Veľkého poslal solnohradský arcibiskup Arno nemeckých kňazov na územie Slovenska. Dôkazom ujatia sa kresťanstva je skutočnosť, že už v r. 828 vysvätil solnohradský arcibiskup Adalráam na Pribinovom hrade v Nitre prvý kresťanský kostol. Nedatovaná zmienka o tom je v spise O obrátení Bavorov a Korutáncov na kresťanskú vieru. Kostol, postavený na majetku kniežaťa Pribinu, je prvým a najstarším písomne doloženým kostolom na Slovensku. Vznik či vysvätenie kostola sa datuje do roku 828, pretože v tomto roku arcibiskup Adalráam dokázateľne podnikol cestu do Karpatsko-Dunajskej kotliny. Pre tento rok hovorí aj ďalšia okolnosť: v prvej polovici roku 829 prišlo v rámci Salzburjskej cirkevnej provincie k presnejšiemu ohraničeniu území jej jednotlivých diecéz a misijných území. Územie na sever od Dunaja, teda aj Nitra, patrilo odvtedy do územia či záujmovej sféry Pasovského biskupstva. Rok 828 bol preto posledným možným rokom, kedy mohol kostol v Nitre vysvätiť salzburský arcibiskup. Samotný Pribina síce ešte v tom čase nebol kresťanom, ale významné je, že ako vládár povolil,

aby bola jeho národu hlásaná kresťanská viera. To jasne signalizuje, že pochopil nielen kultúrny, ale aj politický význam kresťanstva vo vtedajšej Európe (na slovensko-nemeckom pohraničí). Predpokladá sa, že Pribina dal postaviť kostol pre svoju kresťanskú manželku, pôvodom Bavorku a okrem iného príbuznú biskupa Adalráma. Podľa inej mienky bol kostol postavený pre franskú kupeckú skupinu, ktorá vtedy žila v Nitre. Dnes pôvodné predpoklady o intenzívnej kristianizácii už v prvej tretine 9. storočia sú potvrdené aj archeologickými výskumami, napríklad výskumom v Bojnej z posledných rokov. Tým, že v Nitre išlo o murovaný kostol, bol hlavným kostolom kristianizačnej misie v Nitre a naznačuje, že už v tomto období mohlo dôjsť k vzniku prvej základnej formy cirkevnej organizácie na našom území. Na jej čele bol hlavný kňaz (archipresbyter), sídliači pri hlavnom kostole, ktorý bol predstaveným všetkých kňazov (misionárov), pôsobiacich vtedy v Pribinovom kniežatstve. Je tiež pravdepodobné, že pri archipresbyteriátom kostole sa postupne vytvorilo aj malé učilište, sprostredkujúce znalosti prinajmenej čítania, možno spojené so základmi latinčiny.

Je teda zrejmé, že v časoch, kedy si moravské knieža Mojmír podmanil Nitrianske kniežatstvo a vyhnal Pribinu, celkom určite tak v Nitriansku, ako aj na susednej Morave jestvovali základy cirkevnej organizácie, vytvorenej misionármi prevažne z vtedajšieho Východofranského kráľovstva.

3. Kresťanstvo na Veľkej Morave. Cirkevná organizácia. Arcibiskup Metod a jeho dielo

Na Morave sa šírilo kresťanstvo prostredníctvom pasovských misionárov. Podarilo sa im dosiahnuť, že moravské knieža Mojmír prijal krst. Ďalšie šírenie kresťanstva na oboch územiach – na Morave i v Nitriansku – ovplyvnili nasledujúce politické udalosti. Vieme, že okolo r. 833 vyhnal Mojmír Pribinu z Nitry a celé ním ovládané územie spojil v jeden mocenský zväzok, nazývaný Veľká Morava. Mojmír bol už v tomto období kresťan a preto sa mohla za jeho vlády na celom území už rozvíjať činnosť bavorských kňazov bez prekážok. Prvá základná forma cirkevnej organizácie v Pribinovom kniežatstve s veľkou pravdepodobnosťou pretrvala aj po podmanení si Nitrianskeho kniežatstva Mojmirom. Podobná forma základnej cirkevnej organizácie totiž existovala aj v Mojmirovom Moravskom kniežatstve.

I keď sa na Veľkej Morave pred a po roku 846 pohybovali franskí misionári a aj misionári z Byzantska a Itálie, malo kresťanstvo u nás celkovo nízku úroveň, ktorú ako „hrubú“ charakterizovala aj franská hierarchia na synode v Mohuči v r. 852. Politické napätie medzi Veľkou Moravou a Východofranskou ríšou po roku 846 sa odrazilo aj v oblasti kristianizácie. Mojmirov nástupca Rastislav pochopil, že z politického hľadiska misijná činnosť franských kňazov na jeho území nie je kvôli vzťahom s Východofranskou ríšou žiadúca a preto sa v r. 863 obrátil so svojou prosbou na pápeža Mikuláša I., aby mu poslal misionárov, ovládajúcich slovanský jazyk. To bol prvý priamy styk vtedajších politických predstaviteľov, ovládajúcich naše územie, so Svätou stolicou. Keďže pápež mu nevyhovel, lebo nemal takých učiteľov, obrátil sa Rastislav so žiadosťou na byzantského cisára Michala III. Ten mu tiež v plnej miere nevyhovel, lebo mu poslal nie učiteľa – teda biskupa – ale len kňaza Konštantína s bratom Metodom. Možno v tom vidieť aj určitú zdržanlivosť byzantskej strany, pretože si bola vedomá, že územie, kam vysielali misiu, bolo územím patriacim Svätej stolici (teda v ich chápaní Rímskemu patriarchátu). Byzantský cisár však nechcel ani úplne ignorovať Rastislavovu prosbu, lebo z politického

hládiska dúfal, že vo Veľkej Morave získa spojenca proti Nemcom a s nimi spojeným Bulharom.

Byzantský dvor teda žiadosti vyhovel a za učiteľa určil Konštantína zo Solúna, ktorý bol osvedčeným pedagógom a v rokoch 857 – 861 bol diplomatom u Arabov a Kozárov. Prv, než sa v roku 863 vydal na veľkomoravskú misiu, vybral si pomocníkov, a to v administratíve zbehlého brata Metoda a viacerých žiakov ako adeptov na kňazstvo. Bratia sa na misiu náležite pripravili. Prvým predpokladom bolo ovládanie slovanského jazyka, ktorý ovládali dokonale, pretože pochádzali zo Solúna, kde v tom čase bývalo veľa Slovanov. Význam ich práce spočíva však najmä v tom, že nielenže slovanský jazyk ovládali, ale ho aj filologicky študovali, to znamená študovali jeho skladbu, hláskoslovie a upravovali jeho abecedu. Na základe jazyka egejsko-makedónskych Slovanov zostavil Konštantín ortografický systém kultúrneho a liturgického jazyka Moravanov. Ešte počas svojho pobytu v Konštantinopole sa pustil do prekladania výňatkov z Biblie a iste aj bohoslužobných textov.

Bratia Konštantín a Metod so sprievodom prišli na Veľkú Moravu v lete roku 863. Lokalita, ktorú knieža Rastislav určil za pôsobisko pre Konštantína, nie je bližšie známa, hoci sa predpokladá, že ležala niekde v údolí rieky Moravy (Staré Město či Olomouc). Rastislav i ľud ich prijali s veľkou úctou. Kristianizácia bola už pred ich príchodom ukončeným procesom, takže pre solúnskych bratov bola pripravená iná úloha, a to výchova vzdelaného a kniežacej dynastii oddaného kléru. Svoju zodpovednú úlohu začali plniť ihneď po svojom príchode, kedy si spomedzi domáceho obyvateľstva vybrali pomocníkov, ale najmä založili učilište. Založenie učilišta, odborne vedeného vzdelaným kňazom a učiteľom Konštantínom, a vo svojej prvej fáze fungujúceho v rokoch 863 – 869, sa však nepáčilo bavorským kňazom, ktorí rozličnými nepriaznivými správami informovali o tejto činnosti pápeža v Ríme. Čoraz ostrejšie útočili na Konštantína, ktorý mal údajne porušiť kanonické právo, lebo bez súhlasu „diecezána“ pôsobil na Veľkej Morave viac ako tri mesiace a ešte k tomu založil učilište. V 9. piesni kánonu k úcte solúnskeho patróna sv. Demetera spred roku 868 vyjadril Konštantín s Metodom žiaľ nad útokmi latinníkov proti zavádzaniu slovanského jazyka do bohoslužby, ako i pre učenie o pôvode Boha – Ducha.

V lete roku 867 sa skončila prvá fáza byzantskej misie u nás a bratia so svojimi žiakmi odišli s vedomím Svätopluka a Rastislava z Veľkej Moravy do Ríma, pretože chceli dať vysvätiť svojich žiakov na rozličné stupne

svätenia, a chceli získať aj súhlas k bohoslužobnej reči v slovanskom jazyku. V Benátkach ich zhodou okolností zastihlo pozvanie od pápeža Mikuláša I. (858–867) do Ríma, aby mu podali správu o svojej činnosti. Bratia mali so sebou aj pozostatky sv. Klementa. Počas cesty do Ríma urobili dve významné zastavenia. Jedno bolo u kniežata Kocela (Pribinov syn) pri Blatenskom jazere, a druhé už spomenuté v Benátkach, kde Konštantín obhajoval slovanskú reč v bohoslužbe. Keď prišli bratia do Ríma, medzitým zomrel pápež Mikuláš I. a privítal ich nový pápež Hadrián II. (867–872). Ten ich privítal s veľkými poctami a prevzal od nich pozostatky sv. Klementa. Pri cirkevnom obrade na Vianoce boli Konštantínom zostavené slovanské knihy schválené, a to biblické texty položením na oltár baziliky sv. Petra a bohoslužobné knihy na hlavný oltár (s uložením v sakristii) baziliky Santa Maria Maggiore. Vo februári r. 868 dostali žiaci v Ríme svätenia, traja na kňazov a dvaja na diakonov. Tým sa hlavný cieľ cesty do Ríma skončil úspešne.

Konštantín však v Ríme ochorel a krátko pred smrťou vstúpil do benediktínskeho kláštora sv. Klementa, kde prijal meno Cyril, a 14. februára 869 tu zomrel. Pred smrťou však odporúčal Metodovi, aby sa vrátil k veľkomoravským veriacim a dokončil dielo, ktoré spolu začali. Predstaviteľom slovanských žiakov sa stal Konštantínov brat Metod, ktorý po slávnostnom pochovaní Konštantína napriek istému váhaniu sa podujal vrátiť vo funkcii učiteľa nazad do sídla Pribinovho syna Kocela v Blatnohrade a na Veľkú Moravu. Od týchto čias začala Svätá stolica priamo zasahovať do vývoja cirkevných pomerov u nás. Metod bol ešte v Ríme, keď prišlo k pápežovi posolstvo kniežata Kocela, ktorý žiadal, aby ustanovil Metoda za metropolitu panónskych Slovanov. Zimu v rokoch 869/870 strávil Metod v Ríme, kde sa pripravoval na prijatie vysokej hodnosti. Pápež Hadrián II. skutočne vymenoval Metoda za panónskeho a moravského metropolitu, vyznamenal ho hodnosťou pápežského legáta, ktorý bol oprávnený organizovať cirkev na území Slovanov a bol podriadený priamo Svätej stolici. Metod sa tak stal hlavou slovanského kresťanstva. Územie jeho arcibiskupstva sa rozprestieralo na Veľkej Morave i v zadunajskej Panónii. Pápež dal Metodovi pred cestou na Veľkú Moravu listy pre kniežatá Rastislava, Svätopluka i Kocela, v ktorých im zdôraznil:

- že ich územie patrí bezprostredne správe Svätej stolice
- že Metodovi povolil konať bohoslužby v slovanskom jazyku s malým obmedzením (pri omši epištola a evanjelium sa má čítať najprv po latinsky a potom v slovanskom preklade)

Teda napriek tomu, že Metod pochádzal z Byzantskej ríše, všetko, čo robil a podnikal od tohto okamihu, bolo z priameho pápežského poverenia. Teda až do svojej smrti bol exponentom Svätej stolice a nikoho iného.

Keď sa Metod vracal na svoje územie, nastala na veľkomoravskom tróne zmena. V r. 870 Svätopluk, sídliači v Nitre, zbavil trónu svojho strýka Rastislava a vydal ho Nemcom, ktorí ho v Bavorsku uväznili a oslepili. Rastislav vo väzení aj zomrel. Nemci napadli Veľkú Moravu, zajali aj arcibiskupa Metoda. Bavorská cirkevná hierarchia sa totiž s pápežovým ustanovením Metoda za arcibiskupa a pápežského legáta nezmierila a pokladala to za ohrozenie svojich práv. Bavorskí biskupi si stále robili nároky na územie podunajských Slovanov, a preto znovu žalovali na neho u pápeža a obviňovali ho z bludárstva. Na obranu svojich záujmov si však zvolili aj iný, ilegálny a nehumánny spôsob – arcibiskupa Metoda pri návrate na Veľkú Moravu v lete 870 drábi bavorských biskupov ešte v Zadunajsku prepadli, odviekli do Regensburgu, kde proti kanonickým predpisom Metoda týrali a odsúdili ho do väzenia. Ešte v tom istom roku ho postavili pred synodu a prostredníctvom panovníka Ľudovíta Nemca ho zbavili arcibiskupského úradu. Metod zostal vo väzení v bavorskom kláštore až do r. 873. Medzitým sa Svätopluk zbavil nadvlády Nemcov na svojom území a stal sa samostatným panovníkom Veľkej Moravy (až do r. 894). Arcibiskup Metod písal viaceré sťažnosti do Ríma a iste aj na Veľkú Moravu, ktorými sa mu podarilo dosiahnuť, že sa nový pápež Ján VIII. začal po dôkladnej diplomatickej príprave zaoberať otázkou vyslobodenia Metoda. Pápež Ján VIII. v lete 873 vyslobodil arcibiskupa Metoda z bavorského väzenia a bavorských biskupov za jeho uväznenie potrestal. Znovu potvrdil Metoda za metropolitu na moravsko-panónskom území, ale, aby predišiel ďalším sporom medzi Nemcami a Veľkou Moravou, zakázal bohoslužby v slovanском jazyku.

Svätopluk s Moravanmi a iste aj s niektorými žiakmi prijal Metoda po návrate z internácie v Bavorsku slávnostne, pretože Metodova osobnosť sa stala zárukou i cirkevnej nezávislosti Veľkej Moravy od Východofranskej ríše. Svätopluk odovzdal Metodovi cirkevnú správu nad všetkým veľkomoravskými „mestami“, v ktorých dovtedy jestvovali iba farnosti s latinským liturgickým jazykom. V rozsiahlej Svätoplukovej ríši sa tak otvorilo široké pole pôsobnosti pre misionársku činnosť nových území. V tomto čase pokrstil Metod českého vladára Bořivoja a jeho manželku Ludmilu. Za svojho hlavnú úlohu si však Metod po svojom návrate stanovil obnoviť

učilište. V tomto druhom období svojho jestvovania sa učilište stalo biskupskou školou, na čele ktorej stál sám Metod až do jari roku 885. Pomocníkom Metoda na učilišti bol kňaz domáceho pôvodu Gorazd, vzdelaný pravdepodobne na blatnohradskej archipresbyteriátnej škole. Práve jemu Metod pred Veľkou nocou roku 885 zveril vedenie učilišta. Slovan-ské učilište fungovalo pod jeho vedením takmer jeden rok, ako to vyplýva z literárnych pamiatok, ako je Život Metoda a Pochvala k úcte Metoda, ktoré vznikli na Veľkej Morave po Metodovej smrti. Po Metodovej smrti za mlčanlivého postoja kráľa Svätopluka zaniklo učilište na jar roku 886. Po zavretí školy prenasledovaní žiaci väčšinou ušli, a to do Chorvátska, iní do Bulharska, kam sa dostala aj ďalšia skupina po krátkom pobyte v Konštantinopole. Niektorí odišli do Čiech a mnohí zostali aj doma, keď sa zriekli učiteľa Gorazda a Metodovej orientácie. Ani Gorazdov osud nie je známy, hoci nie je vylúčené, že zostal na Veľkej Morave bez toho, že by mohol vykonávať svoje povinnosti ako učiteľ. Napriek svojmu krátkemu trvaniu učilište predstihlo takmer všetky súveké pedagogicko-literárne európske strediská. Jeho literárny význam tkvie v Konštantínom zavedenej sústave fonologicky dokonaného hlaholského písma, na základe ktorého vzniklo po Metodovej smrti nové slovanské písmo „cyrilika“.

Čo sa týka významných literárnych pamiatok, prvým spoločným dielom žiakov bol hneď po smrti Konštantína zostavený jeho stručný životopis, ktorý tvorí časť tzv. Rímskej legendy. Tento text tvoril podklad pre svätorečenie a slávnostný pohreb Konštantína v bazilike sv. Klementa. Najvýznamnejší zo žiakov, mezijský rodák Klement, zostavil na oslavu Konštantína rozsiahlu báseň, známu ako Pochvala Konštantínovi. Po vyslobodení z väzenia sa Metod zúčastnil na redakcii veľkého staroslovien-skeho Života Konštantína – Cyrila. Významným dielom Metoda bol preklad zákonníka Nomokanon, ďalej dokončenie čítaní o svätých a prekladu celého textu Biblie. Zvlášť cennou pamiatkou Metoda je homília – kázeň Napomenutie vladárom, zamerané na voľný život panovníka (Svätopluka I.). O tom, ako si ctili pamiatku Konštantína a Metoda ich žiaci, svedčia skladby, ktoré súviseli s kultom oboch učiteľov po roku 885. Tieto skladby sa stali integrálnou súčasťou slovanskej kultúry v Bulharsku aj Rusku. S veľkomoravským slovanským učilištom súvisí ďalší rozmach slovanského písomníctva na starobulharskom učilišti v Preslavi (tu sa na prelome 9. a 10. storočia začala namiesto hlaholiky používať cyrilika) a aj v macedónskom Ochride, patriacom vtedy k Bulharskej ríši. Ich žiaci teda toto

kultúrne dedičstvo preniesli do ďalších krajín, do Bulharska i Dalmácie. Bližšie neznámy mních Chrabr zostavil traktát o vynájdení slovanského hlaholského písma na macedónskej pôde v Ochride. Z Bulharska sa cirkevno-slovanské písomníctvo rozšírilo do Srbska a Ruska. Literárny odkaz veľkomoravského učilišťa sa stal základom rozvoja najprv cyrilského starobulharského, potom staroruského, starosrbského, starochorvátsko-glagolského a azda aj staročeského (Pražské zlomky) písomníctva. Učilište malo tiež bohatú knižnicu gréckych aj latinských autorov.

Z diplomatickej činnosti v rokoch 879-880 vyplýva, že sa už na Veľkej Morave cítila potreba posilniť cirkevnú samosprávu rozčlenením na diecézy. V jadre Svätoplukovej ríše z existujúceho učilišťa začal pribúdať klérus, vychovaný Metodom, ktorý sa mohol uplatniť v správe fár alebo zemepánskych kostolov. Bavorský klérus sa však s novou situáciou nevyrovnal, cítil sa ohrozený a z jeho iniciatívy vznikli ďalšie obžaloby Metoda. Na čele latinského kléru stál Svätoplukov poradca Ján z Benátok a benediktínsky mních nemeckého pôvodu Viching. Svätopluk ich spolu s ďalšími nemeckými duchovnými držal na svojom dvore, využívajúc ich služby v sporoch s Východofranskou ríšou. Vichingovo úsilie však smerovalo k podriadeniu Veľkej Moravy tak politicky, ako aj cirkevne pod bavorskú právomoc. Okrem neposlúchania Metodových nariadení sa Viching nešťítal ani ohovárania a žalôb v Ríme, že napriek zákazu Metod slúži bohoslužby v slovanskej reči. Pod Vichingovým vplyvom začal o Metodovi pochybovať aj Svätopluk a požiadal pápeža, aby vyšetril spory okolo Metoda. Pápež Ján VIII. znovu povolal v r. 879 Metoda do Ríma. Táto cesta sa stala jeho triumfom, Metod sa nielenže výborne obhájil, ale vymohol u pápeža aj opätovné schválenie liturgie v slovanskom jazyku. Pápež Ján VIII. uskutočnil spolu s viacerými rímskymi biskupmi skúšku pravovernosti arcibiskupa Metoda, či sa pridíža oficiálneho symbolu viery, či slúži omšu podľa rímskeho spôsobu a či sa pridíža uznesení šiestich cirkevných koncilov. Keďže Metod vyznal, že sa nijako neodchýľuje od rímskej ortodoxie, pápež Ján VIII. potvrdil Metodovi privilégium (z roku 870), týkajúce sa jeho arcibiskupskej hodnosti a funkcie pápežského legáta. Metod sa tak rokom 880 dostal na čelo zriadenej Moravskej cirkevnej provincie. Za prvého Metodovho sufragánneho biskupa bol v Ríme vysvätený benediktínsky mních Viching, ktorý sa od júna 880 stal nitrianskym biskupom s povinnosťou zachovať poslušnosť voči arcibiskupovi Metodovi. Nijaké priame doklady, ale len všeobecné indície jestvujú na územný rozsah Nitrianskeho biskupstva. V júni roku 880 bola

územím Nitrianskeho biskupstva východná časť Veľkej Moravy, pôvodné Nitrianske kniežatstvo. Okrem toho už od druhej polovice 9. storočia bolo toto pôvodne Pribinovo kniežatstvo rozšírené o Svätoplukove výboje, ktoré iste už pred rokom 880 zasahovali až do stredného Potisia.

V Ríme tiež rozhodli, že knieža Svätopluk po dohode s Metodom má do Ríma poslať ešte ďalšieho adepta na biskupskú hodnosť, aby takto mohol Metod ordinovať a dvomi sufragánymi biskupmi pre ďalšie mestá a kraje. Pápež nariadil, aby sa bohoslužby konali v slovanskom jazyku s podmienkou, že sa najprv má čítať evanjelium latinsky a potom slovan-sky. Pre Svätopluka a jeho radcov, pretože mu na tom záležalo, nariadil od-bavovať bohoslužby latinsky. Pápež Ján VIII. poslal kniežaťu Svätoplukovi list *Industriae tuae*, ktorého najvýznamnejšou časťou je úvodná časť, v ktorej pápež vyhovuje žiadosti Svätopluka tlmočenej Metodom o vazalstve sv. Petra. Pápež prijíma Svätopluka, ako aj jeho veľmožov a ostatný ľud pod patronáciu stolice sv. Petra. Touto patronáciou z hľadiska medzinárodného práva panstvo kniežacieho rodu Mojmiróvcov bolo postavené na úroveň iných samostatných krajín.

Diplomatický úspech spoločnej akcie kniežaťa Svätopluka a arcibiskupa Metoda sa usilovali bavorskí feudáli oslabiť, a to cestou vnútroštátnych i zahraničných intríg. Novoustavený biskup Viching ešte za svojho pobytu v Ríme vyhotovil falzum listu pápeža Jána VIII., podľa ktorého mal Svätopluk dostať poverenie Metoda vyhnať z Veľkej Moravy. Zákerné počínanie Vichinga našlo priaznivú odozvu v kruhu Svätoplukových veľmožov v Nitre, pretože Metod sa obrátil písomne na pápeža so žiadosťou, či poslal aj nejaké iné listy Svätoplukovi. Na jar 881 dostal Metod od pápeža odpoveď, že okrem listu *Industriae tuae* nevydal nijaký iný list ani pre Svätopluka, ani pre Vichinga. Vtedy arcibiskup Metod siahol k sankciám proti Vichingovi, s vedomím Svätopluka ho dočasne pozbavil vykonávania biskupskej funkcie v Nitre a namiesto Nitry mu určil misijné územie, ktoré Svätopluk nedávno pripojil k Veľkej Morave, Vislansko. Vďaka morálnemu víťazstvu Metoda nadobudli sebavedomie aj Metodovi žiaci na čele s Gorazdom, ktorí nedovolili Vichingovi vrátiť sa do Nitry ani v čase, keď sa Metod so súhlasom pápeža Jána VIII. niekedy okolo roku 882 rozhodol navštíviť byzantského cisára Bazila I. a zrejme aj patriarchu Fócia v Konštantinopole. Nevyjasneným problémom je hodnosť Gorazda, resp. ďalšieho adepta na biskupskú hodnosť, ktorého mal Svätopluk po roku 880 ešte poslať do Ríma kvôli ordinácii. Zámer s ordináciou druhého biskupa sa však nevydaril.

Metod pred koncom života si spomedzi 200 slovanských kňazov a diakonov, ktorých sám vychoval, za svojho nástupcu určil Gorazda. Metod zomrel 6. apríla 885, pochovaný bol vo svojom katedrálom chráme, pričom miesto jeho hrobu dodnes nepoznáme (Velehrad?). Niekoľko mesiacov pred svojou smrťou Metod ako správca slovanského učilišťa dokončil preklad Sv. písma. Pretože sa cítil zdravotne vyčerpaný, vzdal sa funkcie učiteľa v škole a poveril ňou Gorazda, ktorý mal pôvodne latinské školenie. Udalosti na Veľkej Morave však po Metodovej smrti nabrali celkom iný kurz.

4. Kresťanstvo na Veľkej Morave po Metodovej smrti. Osudy cyrilometodského diela a jeho tradícia v slovenských dejinách. Cirkevná organizácia až do zániku Veľkej Moravy

Po smrti Metoda sa situácia v cirkevnej správe krajiny dostala čoskoro do zložitej situácie. Hoci Metod zanechal svoju arcidiecézu v usporiadanom stave, jeho dielo sa najmä zásluhou Vichinga čoskoro rozpadlo. Svätopluk, ak si chcel udržať postavenie vazala pápežskej kúrie, musel hľadať kontakt s pápežom prostredníctvom predstaviteľa moravskej cirkvi, ktorý by mal dôveru aj v Ríme. Ak teda Metod pred svojou smrťou rátal s tým, že sa Gorazd stane nástupcom a správcom veľkomoravskej cirkvi, bolo treba Gorazda vyslať so súhlasom panovníka do Ríma. Pre nečakanú smrť arcibiskupa a pre intrigy biskupa Vichinga, ktorý si naklonil Svätopluka, sa však Gorazd zrejme do Ríma nedostal. Odišiel tam tesne pred Metodovou smrťou Viching, aby seba „očistil“ a očiernil Metoda z nezaslúženého prenasledovania. Sťažoval sa tiež na vymenovanie Gorazda za Metodovho nástupcu, čo označil za svojvoľné zasahovanie do kanonického práva. Za Vichingovho pobytu v Ríme sa koncom leta 885 do Ríma dostala správa o Metodovej smrti. Pápež Štefan V. bez problémov rehabilitoval Vichinga v biskupskej hodnosti a zrejme dal i súhlas na jeho správcovstvo veľkomoravskej cirkvi. Metodovo účinkovanie na základe ústneho svedectva Vichinga a jeho sprievodu pápež dokonca odsúdil. Pápež na základe jednostrannej a falošnej informácie zo strany Vichinga, za ktorým stála autorita panovníka Svätopluka, vyšiel Vichingovi v ústrety, no nie natoľko ako predošlí pápeži Hadrián II. a Ján VIII. Metodovi. Pápež Štefan V. sa rozhodol spolu s Vichingom poslať na Veľkú Moravu ako pápežských legátov biskupa Dominika a presbyterov Jána a Štefana. Zloženie delegácie nenasvedčovalo, že sa rávalo aj so svätením nejakého adepta na biskupa. Pre legátov dal pápež zostaviť sprievodný list, ktorého text sa ako celok nezachoval. Po príchode na Veľkú Moravu asi na jar 886 pápežskí legáti vykonali zverenú úlohu. Svätoplukovi sa splnilo želanie o potvrdení svojho vazalského vzťahu k pápežskej kúrii. Preto sa nestaral o osud slovanského učilišťa, ani o osud jeho učiteľa Gorazda a desiatky Metodových odchovcov,

slovanských kňazov. Za prítomnosti legátov prišlo zrejme k zatvoreniu učilišťa, čo bolo signálom k začatiu prenasledovania stúpcov Metodovho žiaka a učiteľa Gorazda. K domácim slovanským kňazom sa zachoval Svätopluk pomerne kruto: vyhnal ich z Veľkej Moravy, mnohí aj sami ušli. Niektorí z nich boli aj zajatí a potom predaní do otroctva. O tom, či legáti skúmali možnosť ordinovať ďalších biskupov na Veľkej Morave, niet najmenšieho náznaku, že by sa tak stalo. Pravdepodobne zo slovanských kňazov nechceli za biskupov navrhnúť nikoho a spomedzi tých, ktorí sa pridržali latinského liturgického jazyka, legáti nepovažovali za vhodného na biskupskú hodnosť ani jedného.

Vo vnútornej politike Veľkej Moravy po roku 886 nadobudol kľúčové postavenie práve biskup Viching, ktorý sídlil v Nitre a stále udržiaval potrebné kontakty s rímskou kúriou, ale aj s východofranským kráľom Arnulfom. Keď však v r. 892 vypukla vojna medzi Svätoplukom a Arnulfom, za tejto napätej situácie Viching dobrovoľne opustil Nitru a odišiel na dvor kráľa Arnulfa, kde sa stal jeho kancelárom.

Po smrti Svätopluka (894) sa štátna moc Veľkej Moravy pod tlakom jednak vonkajších okolností, jednak vnútorného rozkladu začala rozpadávať. Po odchode Metodových žiakov a neskôr aj Vichinga sa začala rozpadávať aj cirkevná organizácia. Jedným z prostriedkov na upevnenie vnútorných pomerov na Veľkej Morave malo byť práve obnovenie cirkevnej organizácie. O to sa usiloval Svätoplukov nástupca Mojmir II., ktorý v snahe obnoviť cirkevnú organizáciu poslal v r. 898 posolstvo k pápežovi Jánovi IX. (898-900), aby poslal na Veľkú Moravu legátov, ktorí by položili pevnejšie základy moravskej cirkevnej organizácie. Pápež poslal v r. 899 na Veľkú Moravu pápežských legátov – arcibiskupa Jána a biskupov Benedikta a Daniela, aby oživil spustošený kresťanský život. Legáti prišli z poverenia pápeža (znovu) ustanoviť Moravskú cirkevnú provinciu. Po svojom príchode na Veľkú Moravu tu ordinovali štyroch biskupov a jednému z nich udelili arcibiskupské pallium, čím ho ustanovili za arcibiskupa a hlavu novej Moravskej cirkevnej provincie. Meno ani jedného z týchto biskupov nepoznáme, ale možno predpokladať, že to boli duchovní domáceho pôvodu. Isté je, že jedného z týchto biskupov dostala Nitra. Druhý zo sufragánnych biskupov bol pravdepodobne vysvätený pre diecézu so sídlom zrejme v Debrove (dnešnom Feldebrö), ku ktorej vtedy patrilo územie dnešného východného Slovenska. Územie Nitrianskeho biskupstva pri obnovení cirkevnej hierarchie na Veľkej Morave okolo roku 900 bolo

zrejme o niečo menšie ako predtým, pretože vtedy jedno z dvoch nových erigovaných biskupstiev bolo na východ – juhovýchod od Nitrianskeho biskupstva a siahalo až do Potisia. Na východe patrilo Nitrianskemu biskupstvu územie až po neskorší Spiš a Gemer vrátane. Nemožno ani vylučovať, že územný rozsah týchto dvoch biskupstiev z čias okolo roku 900 nasledovali neskoršie Ostrihomské arcibiskupstvo a Jágerské biskupstvo.

Na takto obnovenú cirkevnú organizáciu na Veľkej Morave negatívne reagovali bavorskí biskupi, ktorí poslali v r. 900 pápežovi list, kde opísali svoje zásluhy na pokresťančení Veľkej Moravy, na základe čoho malo toto územie patriť pod ich správu. Táto nová cirkevná organizácia však i tak mala krátke trvanie, pretože ju začal ničiť vpád starých Maďarov. Pre zánik mojmirovského panstva na Veľkej Morave majú rozhodujúci význam správy o bavorsko-maďarskej vojne a najmä o bitke pri Bratislave v auguste roku 907, ktorá sa skončila víťazstvom staromaďarských zbraní. Po tomto víťazstve sa starým Maďarom otvorila cesta hore Dunajom a do ďalších oblastí. Časť územia Veľkej Moravy bola postupne pričlenená k Čechám, odkiaľ bola i cirkevne spravovaná, územie dnešného Slovenska postupne – i keď nie hneď – zaujali Maďari. Cirkevná organizácia na Slovensku však úplne nezankla ani v čase maďarských výbojov. Najmä Nitra, v ktorej sa pravdepodobne aj po Vichingovom odchode zachovalo biskupstvo, zostala strediskom kresťanského života.

Niektorí, najmä maďarskí historici pokladajú vpád starých Maďarov za úplný koniec kresťanstva na území Slovenska. Nemožno pochybovať o tom, že vyššie cirkevné organizačné štruktúry (diecézy) boli zničené. No vieme, že v prvej polovici 10. storočia obsadili starí Maďari len južnejšie územia Slovenska, vrátane Bratislavy a Nitry. Na severnejšie položené územia rozšírili svoju bezprostrednú moc až po roku 955. Po príchode starých Maďarov do Karpatsko-Dunajskej kotliny zrejme tu načrtnutá cirkevná organizácia postupne prestala jestvovať, lebo sídla spomínaných dvoch biskupstiev boli priamo zaujaté starými Maďarmi. Maďari sa k cirkevným zariadeniam všade, kam prišli, správali veľmi nešetrným spôsobom. Nemalo by sa však predpokladať, že tým úplne zaniklo aj tunajšie kresťanstvo, ktoré tu vtedy jestvovalo už po niekoľko generácií. K tomu treba dodať, že v prvej polovici 10. storočia starí Maďari priamo neobsadili stredné a severnejšie časti pôvodného Nitrianskeho kniežatstva, kde teda mohlo kresťanstvo takmer nerušene pokračovať, hoci aj bez diecéznej organizácie. Napr. pri rotunde v Ducovom je archeologicky dokázané, že fungovala

neprerušene až do tretej štvrtiny 10. storočia, až vtedy prišlo k jej zničeniu. Preto možno oprávnene predpokladať, že v rozsiahlych oblastiach dnešného územia Slovenska žilo kresťanstvo ďalej.

V dejinách Slovenska od 11. storočia mala cyrilometodská tradícia pozitívnu úlohu, a na Slovensku sa udržala dodnes. V súčasnosti je uznávaná nielen rímsko-katolíckou cirkvou, ale je aj súčasťou oficiálnej štátnej tradície či idey a odvoláva sa na ňu aj preambula ústavy súčasnej SR. Cyrilometodská tradícia na území Slovenska pretrvala aj po vyhnaní Metodových žiakov z Veľkej Moravy. Už sme uviedli, že celkom určite neodišli úplne všetci a neprišlo ani k úplnému anulovaniu ich činnosti a diela v duchovnej sfére.

Na území Slovenska sa cyrilometodskú tradíciu podarilo cirkevnej uhorskej hierarchii za krátky čas potlačiť i preto, že sa zrejme pokladala za zložku schizmatickej (od roku 1054) sféry. Zatiaľ čo rímska cirkev v 10. – 11. storočí nepochybovala o oprávnenosti kultu sv. Konštantína – Cyrila, dlho neuznávala kult sv. Metoda. Správ o stredovekej tradícii u nás je menej, vyskytujú sa v starých kalendáriách v misáloch. Našou najvýznamnejšou stredovekou cirkevnou inštitúciou bola Nitra, avšak spreď 13. storočia nemáme zachovaný ani jeden misál. Rovnako nemáme staršie stredoveké misále z kláštorov na Zobore či v Hronskom sv. Beňadiku, takže presne nevieme, ako to bolo s cyrilometodskou tradíciou u nás. Máme však zachovaných niekoľko kódexov zo 14. a 15. storočia, v ktorých kalendáriách sa spomínajú sviatky sv. Konštantína a Metoda, čo znamená, že v kostole, kde sa používali, boli uctievanými svätcami. Za doklady činnosti byzantských bratov sa pokladá aj patrocínium (zasvätenie kostola) sv. Klementovi (tretí nástupca sv. Petra – 92-101), ktorého ostatky mali istý čas u seba bratia. Takéto patrocínium bolo v stredoveku v Močenku a vo Veľkom Kýri.

Keď ideme ďalej do obdobia novoveku, sú doklady o úcte k sv. Cyrilovi a Metodovi ešte početnejšie a jednoznačnejšie. Spomínanie bratov je veľmi časté v spisbe od 16. storočia. Z uhorských autorov výslovne cyrilometodskú tradíciu spomína ako prvý jezuita Melchior Inchofer v r. 1644, ktorý pokladal Cyrila za apoštola Moravanov a Metoda za apoštola Panónov, ktorými boli v jeho chápaní Maďari (hoci tí vtedy ešte neboli v Panónii). V r. 1655 vyšiel katolícky spevník *Katolícke piesne od Benedikta Sölöšihö*, v jeho úvode sa už podrobne hovorí o Cyrilovi a Metodovi ako o vierozvestoch Slovákov. Tento spevník mal nepochybne obrovskú publicitu, používali ho po celom Slovensku na katolíckych bohoslužbách. Z jeho

úvodu sa o nich určite dozvedeli kňazi a učítelia (ktorí boli zároveň organistami), a používali tieto informácie ďalej vo svojich kázňach, a učítelia pri školskom vyučovaní. Teda moderne povedané, známosť o byzantských bratoch sa v 17. storočí stala všeobecne rozšírenou, a to nielen medzi inteligenciou, ale aj medzi katolíckym ľudom.

Veľký význam zohrala cyrilometodská tradícia v čase národného obrodovania, kedy boli Konštantín a Metod nestále pripomínanými postavami slovenských dejín. Pripomínali ich Daniel Sinapius Horčíčka, Samuel Timon, Juraj Papánek, Juraj Sklenár, Juraj Fándly, Ján Hollý. Od bernolákovcov prevzali túto tradíciu, možno najviac pod vplyvom diela Jána Hollého štúrovci, čím sa cyrilometodská tradícia stala v pravom zmysle slova celonárodnou tradíciou. Na 1000. výročie príchodu Konštantína a Metoda bola tiež založená Matica slovenská. Pápež Pius VI. na žiadosť Márie Terézie bulou z júla 1777 ustanovil sviatok sv. Cyrila a Metoda pre všetky krajiny Habsburskej ríše na 14. marca. Pápež Lev XIII. v r. 1880 vydal encykliku *Grande munus*, ktorou určil ich sviatok pre celú rímsko-katolícku cirkev na deň 5. júl a tak je to dodnes.

5. Obrátenie Maďarov na kresťanskú vieru. Sv. Vojtech a kresťanstvo vo formujúcom sa Uhorsku. Cirkevné pomery za Štefana I.

Po príchode Maďarov na naše územie sa medzi nimi začalo ujímať kresťanstvo hlavne pod vplyvom domáceho, slovenského obyvateľstva. Tu treba pretrvávajúce kresťanstvo predpokladať aj napriek zaujatí tohto územia starými Maďarmi. Prejavy kresťanstva sa v tomto období obmedzovali na krstanie detí, znalosť základných kresťanských modlitieb a kresťanský spôsob pochovávaní.

Ako to vyzeralo s kristianizáciou starých Maďarov? Spočiatku sa kresťanstvo medzi nich šírilo z dvoch strán: medzi východnými Maďarmi sa šírilo kresťanstvo grécko-východného obradu a od severozápadných Slovanov a Nemcov prichádzalo kresťanstvo latinského obradu. Grécko-východný obrad však nedosiahol v ich kristianizácii nijaké výsledky. Viac sa kresťanstvo začalo medzi nimi šíriť po prehratej bitke na Lešskom poli. Maďarské knieža Gejza nastúpil okolo roku 970 na veľkokniežací prestol staromaďarského kmeňového zväzu. Bavorskí feudáli sa usilovali získať Gejzu pre kresťanstvo a prostredníctvom neho chceli dosiahnuť aj politický vplyv. O misiu sa prvý pokúšal okolo roku 972 pasovský biskup Pilgrim, ktorý sa márne snažil pripojiť územie bývalej veľkomoravskej cirkevnej provincie k Pasovu ako metropole. Ďalej to bol regensburský mních Wolfgang aj verdenský biskup Bruno. Z hľadiska cirkevných pomerov je dôležité, že Gejza napokon prijal kresťanstvo, síce až tesne pred smrťou (997) prostredníctvom pražského biskupa Vojtecha, ktorý mu aj pokrstil syna (neskorší zakladateľ Uhorského kráľovstva, kráľ Štefan I.). Pomerne rýchlo kristianizované maďarské obyvateľstvo však zorganizovalo viackrát tzv. pohanské povstania, najmä Maďari z oblasti Potisia, ktorí sa chceli vrátiť k starým pohanským zvykom a slobodám. Z územia Slovenska sa však o takýchto povstaniach nezachovali nijaké správy. Najväčšie zásluhy na kristianizácii Maďarov má teda už spomenutý pražský biskup Vojtech, pričom kristianizoval aj on osobne, aj posielal medzi nich misionárov. To, že vplyv západnej cirkvi nadobudol prevahu nad východom, sa

pripisuje práve misionárskej činnosti sv. Vojtecha. Je pravdepodobné, že práve na Vojtechov podnet založil už knieža Gejza benediktínsky kláštor v Pannonhalme. Po svojom odchode do Poľska zanechal Vojtech u starých Maďarov svojho priateľa, opáta Anastázia (nazývaného tiež Astrik alebo Radla), ktorý spolu s ďalšími asi desiatimi mníchmi šírili medzi Maďarmi kresťanstvo a natoľko si získal Štefanovu dôveru, že ho vymenoval za prvého arcibiskupa so sídlom v Ostrihome.

Za Gejzovho nástupcu Štefana prišlo aj k vzniku cirkevnej organizácie vo vtedy už vytvárajúcom sa Uhorskom kráľovstve. Štefan I. si totiž uvedomoval aj význam cirkevnej organizácie pre posilnenie svojej feudálnej moci. Na prebiehajúce dianie v tomto smere síce nejestvujú listinné doklady, viac o tom vieme z rozprávacích prameňov, ktoré vznikli o niekoľko desaťročí neskôr. Základy cirkevnej organizácie formujúceho sa Uhorska kládol prvý uhorský kráľ, svätý Štefan. Podľa tradície vraj založil 10 biskupstiev – arcibiskupstvo Ostrihom a biskupstvá: Kaloča, Jáger, Vácov, Ráb, Pätkostolie, Vesprim, Čanád, Veľký Varadín, Stoličný Belehrad. Nášho územia sa týka predovšetkým fundácia okolo roku 1000, kedy bolo založené Ostrihomské arcibiskupstvo. Všetkým biskupstvám pridelil panovník veľké pozemkové majetky.

Pri zakladaní Uhorského štátu Štefan I. rešpektoval záujmy cirkevných inštitúcií. Jeho hlavným sídlom sa stal Ostrihom, kde so súhlasom pápežskej kúrie ustanovil aj prvého arcibiskupa s právom korunovácie. Korunovačným miestom sa stala kapitulska bazilika v Stoličnom Belehrade. Pretože v oblasti Zátisia a Sedmohradka bolo rozšírené aj východné kresťanstvo a skupiny heretikov, a k tomu ešte za Štefana I. tu žilo dosť pohanského maďarského obyvateľstva, v meste Báč vzniklo najsôr „misijné“ arcibiskupstvo, ale neskôr spojené s kaločským cirkevným strediskom nadobudlo v 12. storočí trvalý charakter.

Uhorský kráľ Štefan I. bol aj iniciátorom konštituovania farského systému. Vo svojom druhom dekrétu ustanovil, aby sa 10 dedín postaralo o postavenie jedného kostola, ktorý mali jeho stavitelia zaopatriť dvoma usadlosťami, dvoma nevoľníkmi, koňom, dobytkom (6 volmi a 2 kravami) a 30 menšími zvieratami. O odev a prikrývky sa mali postarať kráľ, o knihy zasa biskup, ktorého právomocou bolo zaiste aj dosadzovanie kňazov. Tieto kostoly boli kedysi postavené na ich území a v ich bezprostrednom okolí sa potom aj sformovala príkostolná osada. Do tejto súvislosti možno patria aj miestne názvy vzniknuté podľa patrocínia tamojšieho kostola.

Od vzniku uhorskej cirkevnej organizácie na samom začiatku 11. storočia tak cirkev zohrala v uhorskej spoločnosti významnú úlohu, pričom jej predstavitelia patrili tiež k vládnucej vrstve v krajine. Cirkevno-politickú náplň feudálnej moci dal zakotviť v Napomenutiach synovi Imrichovi (s pred roku 1031), kde postavil nasledujúci hierarchiu hodnôt: katolícke náboženstvo, duchovný stav, úcta k biskupom i veľmožom a vojakom, zachovanie umiernenosti pri súdoch, vydržiavanie hostí, vážnosť kráľovskej rady, vzorné správanie sa veľmožov, zachovávanie modlitieb a zbožnosti a milosrdnosti.

Hospodárske zviazanie kráľa a cirkevnej hierarchie sa prejavilo aj pri delení pozemkovej feudálnej renty. V Štefanovom dekrétu sa tiež ustanovila povinnosť platenia cirkevného desiatku biskupom. Svedčí to o tom, akú dôležitosť mali vtedy v cirkevnej organizácii biskupi a ich kostoly. Nižšiemu kléru, teda správcom fár, patrila z desiatku jedna štvrtina. Nespomína to síce nijaký zákon Štefanovho dekrétu, už od jeho čias sa to však stalo nepísaným pravidlom. Nepriamo to naznačujú zákonníky neskorších panovníkov Ladislava I. a Kolomana. O tejto praxi vyslovene hovorí listina z roku 1420, podľa ktorej už od počiatku, od obrátenia Uhorska na kresťanskú vieru a konštitúcií prvého uhorského kráľa Štefana sa platila farským plebánom jedna štvrtina z vybraného desiatku.

Od čias založenia Ostrihomského arcibiskupstva na čele cirkvi v Uhorsku bol uhorský prímás, ktorým bol ostrihomský arcibiskup. Ostrihomského arcibiskupa volili kanonici metropolitnej kapituly spolu so suffragánnymi biskupmi, ktorí mená kandidátov predložili kráľovi. Ten menoval za arcibiskupa jedného z týchto kandidátov a potom ho potvrdzoval pápež. Biskupov volila kapitula, ktorá mená kandidátov predložila panovníkovi a ten mal právo menovať biskupov, ktorých potom potvrdzoval tiež pápež.

Kanonikov menoval arcibiskup, biskup alebo prepošt. Farára dosadzoval do úradu príslušný zemepán ako patrón kostola, volalo sa to právo prezentácie – právo uvedenia farára do farnosti. Mestá však mali právo slobodne si voliť svojho farára.

Vyšší klérus mal príjmy z cirkevných majetkov, nižší z desiatkov. Hmotné zabezpečenie kňazov v mestách bolo pomerne dobré, keďže však diecézneho kňazstva nebolo dosť, mnohé fary na vidieku spravovali rehoľníci z kláštorov. Život duchovenstva, čo sa týka morálky, bol podobný ako v okolitých krajinách, pričom neporiadky odstraňovali reformy, ktoré

prikazovali lateránske koncily. V r. 1100 sa konala významná ostrihomská synoda, ktorá odstránila zvyšky pohanských zvykov a nariadila prísne dodržiavať nedele a sviatky, ako aj iné cirkevné predpisy.

6. Cirkevné pomery na Slovensku v 11. – 12. storočí. Majetkové postavenie cirkvi na Slovensku v stredoveku a cirkevní predstavitelia

Po smrti Štefana I. (v roku 1038) sa v Uhorsku rozpútali vnútorné boje o trón. Cudzí dvorania na čele s Gizelou, vdovou po Štefanovi I. presadili korunováciu Petra Orseola, proti ktorému čoskoro vyrástla vážna opozícia. Za dočasného spojenectva s českým kniežatom Břetislavom sa podarilo Petrovi odraziť vpád poľského vojska, ktorého cieľom bolo na uhorský trón dosadiť vojvodu Bela, zaťa poľského panovníka Mieška II. Niektorí veľmoži vyzvali ďalšieho švagra Štefana I., palatína Abu, aby sa ujal vlády. Palatín Aba vyhnal za aktívnej podpory domácich síl Petra aj s talianskymi a nemeckými dvoranmi.

Aba ako kráľ prijal meno Samuel a pripravoval sa na obranu proti Henrichovi III., ktorý sa ujal vyhnaného Petra a medzitým prinútil aj české knieža Břetislava k vernosti. Henrich III. a Břetislav obsadili celé juhozápadné Slovensko. Z Břetislavovej iniciatívy dosadil kráľ Henrich III. v roku 1042 do správy dobytého územia (sedem komitátov nad Dunajom a dva komitáty za Dunajom) syna Ladislava Lysého, Domoslava. Tým sa mali oslabiť nároky exulanta vojvodu Bela. Keď Samuel Aba čoskoro obsadil juhozápadné Slovensko, nasledujúci rok v lete 1043 opäť vtrhli nemecké vojská do Uhorska. Výsledkom bojov bola mierová zmluva o rieke Litave ako uhorsko-nemeckej hranici. Henrich III. sa však odvážil odvieť Petra do Uhorska až v roku 1044. Vtedy aj v kruhoch cirkevnej hierarchie vznikol proti Samuelovi Abovi odpor. Cisárskym vojskám sa podarilo zaujať Ráb a po porážke Uhrov pri Ménfő Samuel Aba na úteku prišiel o život. Takto sa kráľ Peter mohol ujať moci, ale vzápätí ako reakcia na predošlé udalosti vzniklo v Potisí povstanie širokých más i domácich patriotov, ktoré sa rozšírilo aj v južnom Uhorsku. Stimulom k ľudovému povstaniu, ktoré vypuklo v roku 1045, bolo Petrovo podrobenie sa na pôde mesta Stoličného Belehradu nemeckému kráľovi ako suverénovi. Povstanie, ktoré označujú historici ako „pohanské“, malo aj heretický a patriotický ráz. Išlo predovšetkým o zlomenie moci talianskych a nemeckých prišielcov v službách

cirkvi a štátu za vlády Štefana I., ale najmä cudzincov v sprievode Petra Orseola. Na čelo povstania sa postavil potiský šľachtic Vatha. V povstaní sa zliali heretické manichejské názory so staromaďarskými náboženskými predstavami, ktoré spolu popierali právo jestvovania cirkevnej hierarchie.

Toto povstanie z veľkej časti maďarských slobodných pastierov v Potisí bolo prvým masovým prejavom odporu v ranostredovekom Uhorskom štáte. Povstalci si vzali za cieľ likvidovať postavenie cirkevných predstaviteľov a nastoliť „staré“ slobody, čo niektorí chápu ako pohanský prvok. Vojenskú silu povstalcov využil vojvoda Ondrej na to, aby sa ako vyhnanec zmocnil kráľovského trónu a aby potom sám vzbúrencov potlačil. Povstalci pozvali z Ruska bratov Ondreja, zaťa veľkokniežata Jaroslava Múdreho, spolu s bratom Leventem. Keď sa veľmoži a biskupi – medzi nimi aj cudzinci – chystali privítať Ondreja v Budíne, povstalci ich krvavo zlikvidovali, pričom jednou z obetí bol aj čanádsky biskup talianskeho pôvodu Gerard. Nato utekajúceho kráľa Petra chytili, oslepili a zbavili ho moci a Vazulovho syna Ondreja v roku 1046 vyhlásili za kráľa. Ondrej ako uhorský kráľ Ondrej I. musel voči požiadavkám povstalcov začas taktizovať. Hlavnou starostou Ondreja I. bolo najprv vyrovnať sa s cisárom. Preto jeho vyslanci tlmočili v lete 1047 na sneme v Speyeri vazalskú poslušnosť a zároveň tvrdili, že na páde kráľa Petra nemal Ondrej I. nijakú vinu. Na týchto rokovaníach sa riešila aj otázka vojvodu Bela. Ondrej I. pozval totiž vojvodu Bela z Poľska a rozdelil si s ním moc tak, že mu dal do správy tretinu kráľovstva s hodnotou vojvodu (ducatu, dux) s územím od rieky Moravy až po rieku Kriš (Körös).

Odhodlanie potiského ľudu brániť sa proti praktikám kléru zostalo živé ďalej. Ján, syn Vathu (vodcu prvého povstania), v roku 1061 znovu prebudil široké masy k odporu, a to v celej krajine, a teda aj na území dnešného Slovenska. Na ľudovom sneme v Stoličnom Belehrade chceli povstalci predložiť kráľovi Belovi svoje požiadavky. Opäť chceli zlikvidovať predstaviteľov cirkvi a jej inštitúcie (biskupstvá, fary a kostoly), aby sa mohli vrátiť do čias „starých“ slobôd. V obidvoch povstaniach hral proticirkevný tón hlavnú úlohu. V slovenskom prostredí, ktoré by bolo iniciatívne v podobných pohanských prejavoch, podobné masové prejavy nepoznáme.

Po vnútorných bojoch ďalšieho uhorského kráľa Šalamúna s vojvodami Ladislavom a Gejzom sa vojvoda Gejza stal uhorským kráľom v roku 1074 fakticky na tri roky. Jeho prvoradou starostou bola opäť vnútorná konsolidácia, ako aj odmena verných veľmožov a cirkevných predstaviteľov. Jednako však pápež Gregor VII., v tom čase zápasiaci s cisárom o právo investitúry,

nechcel dať súhlas Gejzovi k titulu „kráľ“ a žiadal zmierenie so Šalamúnom. Uhorsko totiž pápežská kúria pokladala za svoje „duchovné“ léno od čias kráľa Štefana I. (obdoba s Veľkou Moravou v rokoch 880 – 900). Preto Gejza uvažoval o odstúpení, ale čoskoro na to zomrel, pochovali ho vo Vacove.

Gejzovým nástupcom sa stal Ladislav I. (1077-1095), ktorého manželka pochádzala z nemeckej veľmožskej rodiny, orientovanej proti cisárovi Henrichovi. Na rozdiel od Gejzu I. ho pápež uznal za legitímneho kráľa. Hoci nemal mužských potomkov, usiloval sa o sústredenie moci aj tým, že mladšiemu bratovi Lampertovi priznal len titul vojvodu a zabezpečil mu príjmy, ale nepriznal mu výkonnú moc, ani právo na komitátne vojsko. Týmto faktom prestalo existovať vojvodstvo ako pohraničný útvar. Na celom území dnešného Slovenska a východných častí Uhorska sa však menilo nominálne panstvo Arpádovcov na panstvo faktické, čoho prejavom bol aj vznik (asi 1083) dvoch biskupstiev, a to Nitrianskeho a Jágorského. Vzhľadom na vpády turkotatárskych Pečenehov a Plavcov začalo fungovať sedmohradské vojvodstvo ako nadkomitátna ustanovizeň, keď jej vojvodu menoval sám kráľ. Úcta Ladislava I. k predkom sa za pomoci cirkvi realizovala vyhlásením Štefana I., jeho syna Imricha a biskupa Gerarda za svätých. S menom Ladislava I. je spojená expanzia uhorských feudálov proti Chorvátsku aj proti Haliči. V roku 1094 vpadol Ladislav až do okolia Krakova, kam sa uchýlil synovec Koloman, z ktorého chcel Ladislav radšej urobiť biskupa ako svojho nástupcu. Po dočasnom spojení s cisárom sa chorľavý Ladislav opäť pridal ako vazal k pápežskej kúrii. Jej pričinením sa mohol vrátiť synovec Koloman do Uhorska.

Náhlou smrťou Ladislava I. sa uvoľnila kráľovská hodnosť Kolomanovi (1095-1116). Jeho vládu charakterizuje pokračovanie v expanzii do chorvátskych oblastí a oddanosť politike pápežskej kúrie. Len čo sa ujal vlády, dal súhlas, aby prvá krížová výprava tiahla cez Uhorsko. Jednu časť, ktorá sa roku 1096 v Nitre a v jej okolí dala na drancovanie, miestni obyvatelia s hradnou posádkou rozprášili. V duchu pápežskej politiky uskutočnil Koloman I. výpravu proti haličským kniežatám. Cisár Henrich V. sa nemohol zmieriť s uhorskou rozpínavosťou na Jadrane a propápežskou politikou Kolomana I.. V roku 1108 vtrhol do Uhorska a začal obliehať Bratislavu. Sem pritiahol z popudu mladšieho Kolomanovho brata, vojvodu Álmoša aj moravské údelné knieža Svätopluk, ktorý v nasledujúcom roku opäť pustošil Považie a okolie Nitry, ale tým si Álmoš definitívne svoje aspirácie na trón pokazil. Koloman I. sa rozhodol zbaviť Álmoša nárokov na nástupníctvo, v roku 1109

ho dal aj so synom Belom oslepiť a oboch uväzniť v Dömöšskom prepoštvstve. V expanzívnej politike mal Koloman I. okrem iných aj podporu uhorskej cirkevnej hierarchie, predstaviteľov ktorej si získaval rozličnými darmi.

V uhorskom kráľovi Belovi III. (1172 – 1196) sa dostala na čelo Uhorského štátu politicky rozhladená osobnosť, povolaná na to, aby feudálne Uhorské kráľovstvo po prechodnej politickej kríze upevnil. Vo vzťahu k Byzantsku spočiatku ostal jeho spojencom. Pápežskú kúriu si Belo III. čiastočne získal zrieknutím sa práva samostatne dosadzovať biskupov, ktorého sa roku 1106 vzdal už Koloman I. a čo po ňom zopakoval v roku 1169 aj Štefan III. Belo III. prekazil vnútorné boje o nástupnícke práva tým, že syna Imricha dal v roku 1182 korunovať za kráľa a mladšieho syna Ondreja neskôr ustanovil za vojvodu Haliče, ktorú dočasne v rokoch 1186 až 1190 okupoval. Tým sa zavďačil aj pápežskej kúrii, ktorej záležalo na rozšírení jej vplyvu v krajinách so schizmatickým pravoslávnyim obyvateľstvom. Pri nastúpení na trón ľahko prekonal úsilie vojvodu Gejzu (syna Gejzu II.) o moc a nakoniec ho držal v Uhorsku, kým sa tento roku 1189 nepridal k tretej krížovej výprave. Jej vodca, rímsko-nemecký cisár Fridrich Barbarossa určil zhromaždisko pri Bratislave. Belo III. sa tejto výpravy nezúčastnil, lebo prehliadol, že išlo aj o oslabenie nezávislosti Byzantskej ríše. V oblasti cirkevnej organizácie, hoci Belo III. bol korunovaný kaločským arcibiskupom, nariadil, aby primát Ostrihomu nebol narušovaný. Za vlády Bela III. nadobudol Uhorský štát charakter konsolidovanej feudálnej monarchie, kde mal rozhodujúce slovo panovník, ktorý dokázal uhájiť svoje postavenie voči domácim veľmožom i cirkevným prelátom a aj voči byzantskému a západnému (rímskemu) cisárstvu.

Monopol vlastníctva pôdy v rukách panovníka ako suveréna sa v pomere k šľachte i cirkevným ustanovizniam prejavoval v 11. – 12. storočí zásadou tzv. deleného vlastníctva, to znamená, že pri scudzovaní pôdy medzi vazalmi sa vyžadoval súhlas panovníka. Vyplýva to z darovaní pôdy cirkevným inštitúciám šľachticmi. Súhlasom sa zdôrazňovala právomoc kráľa nad všetkou pôdou. Patrimónium „z Božej milosti“ ustanoveného kráľa nemohla nijaká svetská ani cirkevná mocnosť odňať. Vlastníctvo cirkevných inštitúcií, ktoré síce pri vzniku bolo viazané na kráľovský súhlas, malo mať charakter nescudziteľnosti.

Hospodárske zviazanie sa prejavilo aj pri delení pozemkovej feudálnej renty. Od čias kráľa Štefana I. biskupom mali platiť desiatok všetci poddaní, ktorí sa zaoberali poľnohospodárstvom. Keď Koloman I. oslobodil

poddaných kláštorov od desiatku, štvrtinu z neho poddaní boli povinní dať miestnemu farárovi. Biskupov odškodnil Koloman I. desatinou z mýt a z kráľovských naturálnych dávok, ktoré vyberali pre kráľa župani. Kráľ si vynútil dvadsatinu z celého cirkevného desiatku. Pri súdoch župana alebo jeho úradníkov sa vždy zúčastňovali aj lokálni duchovní.

Feudálnu rentu nereprezentovala len zemepánska časť alebo roboty. Patrilo pod ňu aj cirkevný desiatok, z ktorého mal dostať väčšiu časť biskup, potom archidiakon a vicearchidiakon a štvrtinu miestny farár, a ako sme už uviedli, podieľal sa na ňom aj kráľ. V roku 1156 sa vzdal ostrihomský arcibiskup práva na časť desiatku v prospech kapituly v 70 lokalitách, čo je prejavom ekonomického odčlenenia kapituly od arcibiskupa. Ostrihomský arcibiskup mal mať koncom 12. storočia ročný príjem 6000 hrievien (1500 kg) striebra. Okrem toho ostrihomský arcibiskup vykonával dozor nad razením mincí v celej krajine. Na úrovni fár významnú položku príjmov tvorili tzv. štolárne poplatky za cirkevné úkony (predovšetkým krst, sobáš a pohreb). Hospodárske postavenie cirkvi bolo teda mimoriadne významné v regionálnom aj celokrajinskom rámci a bolo základom a oporou jej mocenského postavenia. Najvyšší cirkevní hodnostári patrili medzi popredných poradcov kráľa a členov kráľovskej rady a spolupôsobili spolu s veľmožmi pri všetkých dôležitých politických rozhodnutiach. Osobitosť postavenia predstaviteľov cirkvi zvyrazňovala aj okolnosť, že nepodliehali pod krajinský súdny systém, ale len pod cirkevné sudy, ktorých právomoc sa však nevzťahovala len na cirkevné osoby a cirkevné záležitosti, ale aj na oblasť manželského práva.

Základom majetkov cirkevných inštitúcií bolo vlastníctvo pôdy a z neho vyplývajúca feudálna pozemková renta. Pre príjmy kláštorov a chudobnejších kapitúl nemožno ani približne stanoviť výšku príjmov, lebo sa nezachovali (okrem Ostrihomu) priame údaje ani nepriame demografické údaje o počte poddaných. V 12. storočí sa usilovali kláštory od panovníka získať imunitné práva s plnou mocou nad poddanými. V kláštoroch s kráľovskou fundáciou sa začínali vyskytovať snahy získať z vlastných poddanských obcí aj cirkevný desiatok (nielen jeho kráľovskú dvadsatinu) na úkor cirkevnej organizácie, z čoho vznikali spory, vlečúce sa stáročia. V majetkových otázkach cirkvi sa totiž uhorskí králi ako patróni pokladali za oprávnených rozhodovať, lebo aj pápežská kúria ich chápala ako svojich „vazalov“. Preto kráľovská pôda darovaná cirkvi mala zostať po dozore kráľa ako patróna. Toto patronátne právo použili niektorí uhorskí

panovníci na obmedzenie vplyvu pápežskej kúrie, ale najmä v priebehu 16. – 17. storočia, v období reformácie a rekatolizácie.

Počas zápasu o investitúru medzi pápežom Gregorom VII. a jeho nástupcami a na druhej strane rímskymi cisármi, ktorými bývali nemeckí králi, uhorskí králi stáli pod ochranou pápežskej kúrie. Za to si uhorskí králi nárokovali z titulu majetkovej fundácie biskupstiev a väčších kláštorov patronátne právo, cirkevných hodnostárov mohli odporučať do úradu, ale právo ustanovovať ich patrilo pápežskej kúrii.

Už od čias založenia Uhorského kráľovstva, hoci sa sám jeho zakladateľ Štefan I. neštítal pri postupe voči odporujúcim náčelníkom a protivníkom nijakého násillia, boli záujmy cirkevných inštitúcií rešpektované. Hlavným sídlom už kráľa Štefana I. sa stal Ostrihom, kde so súhlasom pápežskej kúrie ustanovil aj prvého arcibiskupa s právom korunovácie. Korunovačným miestom sa stala kapitulska bazilika v Stoličnom Belehrade. S hradským mestom Vesprím boli zviazané kráľovné, ktoré mal povinnosť korunovať tamojší biskup. Pretože v oblasti Zátisia a Sedmohradska bolo rozšírené aj východné kresťanstvo i skupiny heretikov a k tomu za vlády Štefana I. ešte žilo dosť pohanského maďarského obyvateľstva, v meste Báč vzniklo najskôr „misijné“ arcibiskupstvo, ale neskôr, spojené s kaločským cirkevným strediskom, nadobudlo v 12. storočí trvalý charakter.

Do vzniku Nitrianskeho a Jágerskeho biskupstva patrilo celé územie Slovenska k Ostrihomu. Do polovice 12. storočia spolu s biskupmi na spôsob kláštora žili aj sídelné kapituly, pôvodne na čele s biskupom a neskôr prepoštom. Riadnymi členmi boli kanonik – lektor, kustód, kantor, dekan (hospodársky správca) a jednotliví archidiakoni. Uhorskí králi ako svetskí patróni zapojili združené kapituly (mimo sídla biskupa) aj do štátnej správy ako pomocné orgány v súdnictve. Kapituly poverili vedením tzv. božích súdov, ordálií. O výsledku božieho súdu vydala kapitula písomné svedectvo, platné pred županskou i kráľovskou súdnou stolicou. Na Slovensku sa tieto sudy mohli konať pri kapitule v Nitre a Bratislave, neskôr aj na Spiši. Keď okolo roku 1185 vznikla kráľovská kancelária na čele s prepoštom (obyčajne stolično-belehradským) ako kancelárom, stali sa kapituly na základe tradície božích súdov postupne hodnovernými miestami s právom riešiť spory medzi feudálmi i medzi poddanými a vrchnosťou, s povinnosťou podať o spore správu kráľovi.

V stredoveku patrili cirkevným inštitúciám rozsiahle majetkové komplexy. Na strednom Hrone z kráľovského patrimonía v roku 1075 vyčlenil

kráľ Gejza I. pre novozaložený kláštor v Hronskom Beňadiku majetok medzi sklennoteplickým a ladomerským potokom. Na pravom brehu Hrona jestvovalo panstvo ostrihomskeho arcibiskupa so strediskom vo Svätom Kríži (Žiar nad Hronom), doložené po prvý raz v roku 1209. Z druhej strany Vtáčnika existoval menší majetok Zoborského opátstva, v susedstve ktorého sa v roku 1113 spomínajú Prievidza, Nováky a Bojnice. Najsevernejší majetok zoborského kláštora pred rokom 1113 ležal v Turci v okolí Kláštora pod Znievom. K týmto cirkevným majetkom, doloženým listinami, na strednom Slovensku pristupuje hrad Zvolen (dnes Pustý hrad), doložený nepriamo listinou z roku 1135 i Anonymovými Gestami už ako jestvujúci. Listiny cirkevnej proveniencie poukazujú aj na pomerne husté osídlenie na juhozápadnom Slovensku – napríklad cenné listiny, týkajúce sa kláštorov v Hronskom Beňadiku (1075), na Zobore (1113) a v Bzovíku (1135), ale aj Ostrihomskej kapituly (z r. 1156 – vyše 70 lokalít).

V architektúre a umení prevládal v období 11. až do polovice 13. storočia románsky sloh. Románske pamiatky (stavebné a umelecké) sa zachovali predovšetkým zo sakrálnej sféry a aj to prevažne v podobe, narušenej neskoršími zásahmi. Ludové masy sa stretávali v kostoloch, pričom do konca 12. storočia nebolo na Slovensku regiónu, v ktorom by sa nenachádzala kamenná sakrálna stavba. Na južnom Slovensku jestvovala v tomto období už rozvinutá sieť farských kostolov.

7. Cirkevné pomery v 13. storočí. Vpád Tatárov. Ohrozenie kresťanstva v druhej polovici 13. storočia

Po smrti uhorského kráľa Ladislava III. sa v roku 1205 novým uhorským kráľom stal Ondrej II., za vlády ktorého prišlo v krajine k veľkým vnútorným zápasom medzi jednotlivými vrstvami vládnucej triedy. Na svoje početné a nákladné vojenské podujatia, medzi nimi aj jeho účasť na križiackej výprave v roku 1217, potreboval Ondrej II. mnohých verných prívržencov a množstvo financií. Prívržencov si získaval štedrým udeľovaním kráľovských majetkov, čo viedlo ku katastrofálnemu oslabeniu majetkovej hospodárskej základne kráľovskej moci. Okrem iného začal panovník prenajímať kráľovské príjmy izmaelitom a Židom, pričom tento postup vzbudil tak nevôľu veľmožov, ako aj cirkvi, ktorá v tom videla poškodzovanie svojich vlastných záujmov. Svojevôľa veľmožov vyvrcholila v čase účasti Ondreja II. na križovej výprave v rokoch 1217 – 1218. Ondrej II. počas svojej neprítomnosti určil za svojho zástupcu ostrihomskeho arcibiskupa Jána. Toho však vplyvní šľachtici nielen nerešpektovali, ale ho aj vypudili z Uhorska a prisvojili si všetky kráľovské príjmy. Pomery v krajine malo upraviť vydanie Zlatej buly v roku 1222 panovníkom Ondrejom II., a hoci sa časť ustanovení Zlatej buly dotýkala aj záujmov cirkvi a prelátov, ich výsadné postavenie bolo potvrdené osobitnou Zlatou bulou. Dôkazom toho, že pomery sa neupokojili, je aj obnovené znenie Zlatej buly v roku 1231. Na plnenie ustanovení Zlatej buly z roku 1231 mal dozeráť ostrihomskeho arcibiskup, ktorý dostal právo pri nedodržaní jej ustanovení po predchádzajúcom napomenutí exkomunikovať toho panovníka, ktorý by neplnil jej ustanovenia.

V rámci vnútorných zápasov vo vládnuccich spoločenských vrstvách sa tak aj vrstva predstaviteľov cirkvi usilovala o zabezpečenie a rozšírenie svojich výsad. Ako sme už naznačili, v roku 1222 bola vydaná osobitná Zlatá bula, zabezpečujúca výsady cirkvi, vlastne jej hodnostárom. Všetci príslušníci kléru (aj najnižších svätení) boli ňou vyňatí spod svetského súdництва; za všetky svoje prečiny sa mali zodpovedať len pred cirkevnými

súdmi a predvolanie klerika pred svetského sudcu sa v nej kvalifikovalo ako „znásilnenie“ práva. Žalobu na laika musel síce klerik predložiť pred svetkým sudcom, keď však klerik napadol laika, smel byť klerik súdený len pred cirkevným sudcom. Všetkým klerikom sa zaručovalo úplné oslobodenie od platenia všetkých druhov daní, nikto nesmel od nich vyžadovať platenie mýt alebo pohostenie.

Po smrti Ondreja II. sa vlády ujal jeho energický syn Belo ako uhorský kráľ Belo IV. Jeho snahu o konsolidáciu pomerov v krajine a posilnenie autority panovníka však prerušil tatársky vpád. Tatárske vojská začali ťaženie do Uhorska začiatkom marca 1241. K rozhodujúcej bitke prišlo 11. apríla 1241 pri rieke Slaná, kde bolo početne slabšie uhorské vojsko na hlavu porazené. Padlo tu veľké množstvo veľmožov a prelátov a len niekoľkým skupinám sa podarilo ujsť z tatárskeho obklúčenia. Tatárom sa tak uvoľnila cesta do Uhorska. Celé územie dnešného Slovenska bolo vystavené niekoľkomesačnému plieneniu tatárskych vojsk, ktoré začiatkom roka 1242 prekročili zamrznutý Dunaj a dobyli Ostrihom. Tatári vypálili a spustošili aj jasovský kláštor. Odtiahli až v polovici roka 1242, kedy už ovládali takmer celé Uhorsko s výnimkou niekoľkých opevnených miest.

V druhej polovici 13. storočia prišlo v Uhorsku z vonkajších aj vnútorných príčin k vážnemu ohrozeniu kresťanstva. Predtým o Uhorsku nikto nepochyboval, že tvorí súčasť kresťanskej Európy. Tento obraz sa začal nashtrbovať ešte pred tatárskym vpádom, kedy Belo IV. prijal do krajiny pomerne veľký počet pohanských Kumánov. Tí sa usadili vo veľkom počte najmä v Potisí. Kráľ ich chcel využiť pri očakávanom útoku Tatárov, ako aj v zápase proti uhorskej šľachte. V duchu týchto plánov dokonca oženil svojho prvorodeného syna Štefana s dcérou jedného z kumánskych náčelníkov. Podobne vydával aj svoje dcéry. Anna sa vydala za černigovské knieža Rastislava a Konštancia za haličské knieža Leva. Kritizovala to dokonca aj pápežská kúria, že ide o nerovnocenné zväzky, uzavreté so schizmatikmi.

Spolu so Štefanovou manželkou Alžbetou (ktorá bola narýchlo pokrstená) prišiel na kráľovský dvor veľký počet jej kumánskych príbuzných, ktorí získali veľký vplyv aj na Belovho syna Štefana. Postupne kvôli tomu prichádzalo k sporom medzi Belom IV. a jeho synom. Belo IV. i dvorské kruhy si začali uvedomovať, že to nebol najšťastnejší nápad usadiť v krajine Kumánov. Situáciu sa usiloval kráľ upokojiť tým, že sa snažil scivilizovať pohanských kočovníkov rozsídlením medzi kresťanské obyvateľstvo. Ak ide o niekoľkých jednotlivcov, tých sa naozaj podarilo pokrstiť a usadiť.

Vo väčšine prípadov sa však tieto kumánske komunity nepodarilo usadiť a obyvateľstvu spôsobovali značné škody. Veľká časť Kumánov sa presídlila do východnej časti kráľovstva, kde nachádzali podporu na dvore kráľoviča Štefana. Situácia v Uhorsku sa však zhoršila, keď sa Štefan po Belovej smrti v r. 1270 stal uhorským kráľom. Vplyv Kumánov ešte vzrástol, lebo Štefan V. ich využíval v bojoch proti Přemyslovi Otakarovi II, kedy podnikali divoké jazdy na Moravu a do rakúskych krajín.

Rastúci vplyv pohanských Kumánov v Uhorsku neušiel pozornosti pápežskej kúrie. Keďže z Uhorska neprichádzali žiadne varovné signály, požiadala pápežská kúria cirkevných hodnostárov zo susedných krajín o potrebné informácie. Veľmi podrobnú správu o situácii v Uhorsku podal kúrii v r. 1272 olomoucký biskup Bruno. Podľa neho zabíjali Kumáni množstvo kresťanov nielen v Uhorsku, ale aj v susedných krajinách, pričom nešetřili ani starcov a deti. Odvádzali so sebou mladých zajatcov a obracali ich na svoju pohanskú vieru. Ničili aj kostoly a cirkevné majetky, a čo bolo podľa Bruna najhoršie, aj mnohí kresťania sa stávali pod ich zhubným vplyvom pohanmi. Náboženské pomery v Uhorsku sa zhoršili po náhlejši smrti Štefana V. v auguste 1272, kedy bol za uhorského kráľa korunovaný vtedy 10-ročný syn Ladislav ako Ladislav IV. Faktickú moc mala v rukách šľachta, ktorá medzi sebou bojovala o rozhodujúci vplyv v krajine. Práve v tomto období sa začali v Uhorsku utvárať najsilnejšie šľachtické rody, ktoré budovali veľmi rýchlo rozsiahle kamenné hrady a majetkové domény, pričom slabý kráľ im nedokázal čeliť. Mladý kráľ, ktorý dostal viac kumánskej ako kresťanskej výchovy, sa úplne vzdialil ideálu kresťanského panovníka.

Ako reagovali na situáciu pápeži? Vedeli o tejto situácii, ale očakávala sa zmena zo strany kráľa Ladislava IV. K radikálnym krokom voči neporiadku v Uhorsku sa pristúpilo až po zvolení energického pápeža Mikuláša III. v r. 1277. V roku 1278 poveril fermánskeho biskupa Filipa legáciou v Uhorsku, pričom mu udelil mimoriadne právomoci na riešenie všetkých cirkevných záležitostí. Kvôli nadchádzajúcej zime však biskup Filip uskutočnil svoju cestu do Uhorska v nasledujúcom roku. Začiatkom apríla r. 1279 prišiel do Budína, kde sa najprv pokúsil zorientovať v chaotických uhorských pomeroch. Rozhodol sa zvolať cirkevnú synodu, kde sa mali prerokovať všetky najpálčivejšie problémy. Na synodu predvolal aj panovníka Ladislava IV., ktorý sa spočiatku zdráhal prísť, ale napokon pod nátlakom prišiel. Filip ho verejne obvinil z ťažkých prechmatov voči cirkvi

a z podpory heretikov a pohanov (teda Kumánov). Vylakaný kráľ sa musel pred biskupom pokoriť a prisľúbil v krátkom čase napraviť všetky nedostatky. Pri tejto príležitosti vydal v máji 1279 v Budíne zlatú bulu, v ktorej sa zaviazal k poslušnosti voči rímskej cirkvi. Legát Filip sa potom sústredil na nápravu pomerov cirkvi v Uhorsku. Jeho prvým krokom v tomto smere bolo presadenie voľby varadínskeho biskupa Vladimíra za ostrihomského arcibiskupa.

Už v najbližšom čase sa však ukázalo, že panovník tieto svoje záväzky nebral vážne. Stále častejšie sa zdržiaval v kumánskych táboroch na východe krajiny. Svoje vládarske povinnosti zanedbával natoľko, že sa voči nemu začala otvorene stavať aj uhorská šľachta. Oligarchovia z titulu patronátneho práva veľmi často zasahovali aj do cirkevných záležitostí v Uhorsku, sami obsadzovali mnohé cirkevné úrady a manipulovali aj s cirkevným majetkom.

V prvej polovici vlády uhorského kráľa Ondreja III. sa náboženské pomery v krajine skonsolidovali. Po roku 1294 sa však začala situácia zhoršovať. Oligarchovia postupne prestávali rešpektovať autoritu kráľovskej moci. Ani poslední dvaja arpádovskí kráľi Ladislav V. a Ondrej III. tak nedokázali skonsolidovať pomery v Uhorsku. Nepriaznivý vplyv na postavenie Ondreja III. v Uhorsku mala v roku 1298 smrť ostrihomského arcibiskupa Vladimíra, ktorý Ondreja III. bezvýhradne podporoval. Stolično-belehradský prepoš Gregor, zvolený za arcibiskupa, bol oveľa viac pripútaný k pápežovi a pápežskej politike ako jeho predchodca Vladimír. Už v roku 1294 bol za pápeža zvolený Bonifác VIII., opätovný hlásateľ prevahy duchovnej moci nad svetskou. Bol tiež najvytrvalejším zástancom nárokov Anjouovcov na uhorský trón. Ondreja III. považoval za neoprávneného uchvatiteľa trónu a v arcibiskupovi Gregorovi našiel vhodnú osobu, ktorá mu neskôr pomohla presadiť jeho plány v Uhorsku. Ostrihomský arcibiskup Gregor sa tak stal hlavným odporcom panovníka. V tejto situácii zvolal Ondrej III. v auguste 1298 do Pešti krajinský snem, na ktorom chcel získať šľachtu a cirkev pre seba. Predstavitelia cirkvi a šľachty vypracovali zákon, ktorý určoval postavenie kráľa v krajine, práva cirkvi, ako aj postavenie šľachty a jej vzťah k veľmožom. Avšak ani kráľ, ani cirkev, ba ani šľachta napokon nemali dostatok síl presadiť tieto ustanovenia proti záujmom veľmožov.

Aké bolo postavenie cirkvi v tomto období? Základom postavenia cirkvi a jej moci boli výsady a majetky udelené kostolom (symbolicky ich svätcom ako patrónom). Tým sa vytvorila hospodárska základňa

na zaopatrenie predstaviteľov cirkvi, ktorí boli osobitnou spoločenskou vrstvou, vnútri ešte diferencovanou. Predstavitelia cirkvi sa skladali z dvoch hlavných vrstiev: z prelátov a z kléru. K prelátom patrili arcibiskupi, biskupi, prepošti významnejších kapitúl a opáti významnejších kláštorov. Akúsi medzivrstvu predstavovali prepošti menších kapitúl, opáti a predstavení menších kláštorov, ďalej archidiakoni, kanonici a dekaní, ktorí zastávali nižšie vedúce funkcie v cirkevnej správe. Radový klérus sa skladal zo správcov jednotlivých fár (farárov) a ich pomocníkov (kaplánov), ktorí všetci museli mať kňazské svätenia. Početnú vrstvu kléru tvorili príslušníci jednotlivých cirkevných reholí, z ktorých iba časť mala kňazské svätenia, časť tvorili tzv. laickí bratia, ktorí vykonávali pomocné služby v cirkevných budovách a na cirkevných majetkoch.

Majetkové postavenie prelátov a kléru bolo rozdielne. Preláti, čo do svojho majetkového postavenia, boli na úrovni veľmožov a mali aj podobné práva a povinnosti. Spravovali rozsiahle majetky. Príslušníci medzivrstvy boli zväčša materiálne dobre zaopatrení, aj keď sami individuálne (s výnimkou prepoštov menších kapitúl a opátov menších kláštorov) nedisponovali z titulu svojej funkcie nehnuteľným majetkom. Majetkovoprávne pomery menších kapitúl a kláštorov bývali závislé aj od svojich svetských patrónov (ich zakladateľov, ich potomkov alebo právnych nástupcov), ktorí neraz chceli participovať na cirkevných príjmoch (príjmoch z kostolov a im patriaceho majetku). Celkové hospodárske postavenie medzivrstvy bolo nerovnaké a záviselo aj od toho, aké veľké boli majetky cirkevnej inštitúcie, pri ktorej vykonávali svoju funkciu.

Rôzne bolo aj hospodárske postavenie príslušníkov radového kléru, lebo záviselo od výšky a hodnoty cirkevného obročia (majetku a cirkevných poplatkov, závisiacich od počtu obyvateľov a ich hospodárskeho postavenia) príslušnej fary. V porovnaní s prelátmi a medzivrstvou bolo hospodárske postavenie správcov fár (a ešte vo väčšej miere ich pomocníkov – kaplánov) na oveľa nižšej úrovni. Z hospodárskeho hľadiska najnižšiu vrstvu tvorila prevažná väčšina príslušníkov cirkevných reholí, ktorí nedisponovali nijakým majetkom a najnutnejšie životné potreby im zabezpečovali ich predstavení. V prevažnej väčšine však aj ich hmotné zabezpečenie prevyšovalo úroveň hospodárskeho postavenia príslušníkov výrobných vrstiev. Keď k veľkým pozemkovým majetkom významných cirkevných inštitúcií pripočítame aj zväčša drobnejšie pozemkové majetky, niekoľko sto fár, ktoré na území Slovenska existovali v 13. storočí,

patrilo cirkvi u nás najmenej okolo 15% všetkej, vtedy obhospodarovanej pôdy, pričom predstavitelia cirkvi, ktorí výnosy týchto majetkov užívali, iste tvorili menej ako 1% vtedajšieho obyvateľstva.

Sociálny pôvod predstaviteľov cirkvi ozrejmuje ustanovenie Zlatej buly z roku 1222, podľa ktorého nikto z kráľovských dvorníkov alebo iných ľudí poddanského pôvodu nesmel byť biskupmi prijatý za klerika. Znamená to, že aj nižšie cirkevné funkcie mali zastávať iba ľudia šľachtického alebo tzv. slobodného pôvodu. Práve spomedzi najchudobnejších klerikov v stredoveku obyčajne pochádzali hlásatelia (z hľadiska oficiálnej cirkvi) bludov a kacírstiev, ktorí ako ľudia dobre oboznámení s kresťanskou náukou poukazovali na rozpor medzi životom kléru, najmä prelátov, a zásadami nimi hlásaného učenia o rovnosti ľudí.

Súdna exempcia kléru a plná kompetencia cirkevných súdov sa osobitne zdôrazňuje v renovácii Zlatej buly z roku 1231, kde sa zdôrazňuje, že ani (po kráľovi) najvyšší sudca krajiny, palatín, nemá kompetenciu súdiť cirkevné osoby a klerikov, ani manželské a vécne záležitosti, ani akékoľvek iné záležitosti cirkevného charakteru, pretože to všetko patrilo do kompetencie cirkevného súdu. Významnou zbraňou cirkevných hodnostárov bolo aj vyhlásenie exkomunikácie (danie do kliatby) osôb, ktoré sa dostali s nimi do rozporov. Obnovenie Zlatej buly roku 1231 vyslovne splnomocňuje ostrihomského arcibiskupa, že v prípade jej nedodržania môže exkomunikovať aj uhorského kráľa, k čomu skutočne prišlo o rok neskôr. Po dlhších vyjednávaniach prišlo potom v roku 1233 k tzv. Berežskej dohode, ktorou si cirkev opätovne upevnila nielen svoje hospodárske postavenie (potvrdením práva participácie na odpredaji soli, čo bolo aj vtedy štátnym monopolom), ale aj úplnú súdnu exempciu (okrem sporov o pozemkový majetok so šľachticmi), rozsah kompetencie cirkevných súdov a oslobodenie od platenia všetkých daní. Aj keď v súvislosti so spomínanými udalosťami pápež Gregor IX. obmedzil právo ostrihomského arcibiskupa na exkomunikáciu kráľa, exkomunikácia zostala stále mocnou zbraňou cirkevných feudálov. Jej všeobecné používanie dosvedčuje aj to, že garantom dodržiavania ustanovení obnovenia Zlatej buly roku 1231 a 1267 bol ostrihomský arcibiskup a že v zákone z roku 1298 sa cirkevná exkomunikácia predpisuje aj ako trest za neplnenie právoplatne vydaných kráľovských nariadení.

Osobitnú (vyššiu) výsadnosť cirkevných hodnostárov vidno aj z postavenia servientov, jobagiónov a niektorých kondicionárov významných cirkevných feudálov, najmä ostrihomského arcibiskupa. Arcibiskupskí

servienti a jobagióni zastávali rozličné funkcie pri správe majetkov svojho zemepána a tvorili jadro jeho vojenského kontingentu a kondicionári vykonávali špeciálne druhy prác. Ich osobitnou výsadou bolo, že boli oslobodení od platenia desiatku. V zhode s vývojovým trendom sa usilovali dostať sa medzi krajinskú šľachtu. Panovníci (Belo IV. aj Štefan V.) po sťažnostiach arcibiskupov na nich rozhodli v ich neprospech; hoci sa ich šľachtický pôvod formálne nespochybňoval, boli naďalej povinní ostať v službách svojho zemepána a súdiť ich mal palatín ostrihomského arcibiskupa, takže po stránke súdnictva nepatrili medzi krajinskú šľachtu. Boli vlastne trvale pripútaní k svojej službe a ani pôdu pridelenú na užívanie nesmeli voľne scudzovať, takže ich postavenie sa skôr podobalo postaveniu starých jobagiónov ako postaveniu krajinskej šľachty.

Hoci predstavitelia cirkvi tvorili spolu so šľachtou súčasť vládnucej vrstvy feudálneho štátu, vzhľadom na svoju súdnu exempciu spod všetkých svetských súdov v krajine a na vlastné autonómne súdnictvo, ako aj na napojenie na pápežskú stolicu, ktorá (zväčša z ich podnetu) zasahovala neraz aj do politických otázok Uhorska, boli svojho druhu štátom v štáte.

Trináste storočie je obdobím rozvíjania a ustáľovania sa právneho poriadku, ktorý už spravidla vyžadoval písomné zachytávanie (spísomňovanie) právnych pokonaní. Kým do začiatku 13. storočia sa kráľovské dary pre feudálov nespísomňovali, ale udeľovali sa ústne a ich hodnovernosť dosvedčovali svedkovia, už v prvej tretine 13. storočia sa stalo pravidelným spísomňovanie kráľovských donácií aj pre svetských feudálov. V renovácii Zlatej buly z roku 1231 sa výslovne nariaďuje, že aj majetkovoprávne prevody medzi stránkami (predaje, kúpy, výmeny) sa majú písomne zachytávať pred kapitulami alebo konventmi. Toto nariadenie je zákonným podkladom činnosti hodnoverných miest, ktoré na Slovensku (v Uhorsku) vykonávali verejnonotárske funkcie až do sklonku feudalizmu. Z čias pred tatarským vpádom sú konkrétne doklady na činnosť hodnoverných miest pri Nitrianskej a Bratislavskej kapitule. Počet hodnoverných miest sa postupne rozrastal. K už spomenutej Nitrianskej a Bratislavskej kapitule pribudli hodnoverné miesta pri Spišskej kapitule a pri štyroch premonštrátskych konventoch (prepoštvách) v Jasove, Lelesi, Šahách a Turci (Kláštore pod Znievom). Hoci všetky tieto hodnoverné miesta fungovali pri cirkevných inštitúciách, boli orgánmi uhorského svetského (domáceho) práva.

Kresťanské náboženstvo preniklo celú spoločnosť, cirkev v tomto období dobudovala svoju organizáciu. Zahustila sa sieť fár, zvyšoval sa počet

kláštorov. V roku 1224 vznikol jediný cisterciacký kláštor na Slovensku v Spišskom Štiavniku a v Bratislave už pred tatárskym vpádom existovala ženská odnož cisterciackého kláštora z Heiligenkreuzu. V prvej polovici 13. storočia vznikol nový premonštrátsky kláštor v Bíni. Pomerne rýchlo po založení žobravých reholí vznikali na Slovensku kláštory františkánov a dominikánov. Aj keď medzinárodný význam a vplyv pápežskej stolice a cirkvi v druhej polovici 13. storočia v porovnaní s jeho prvou polovicou o niečo poklesol, predsa cirkev úplne usmerňovala životy ľudí, ktorí pravidelne navštevovali obrady a svätili sviatky.

8. Cirkevné pomery na Slovensku v 14. storočí. Náboženské bratstvá

Prvé dve desaťročia 14. storočia boli pokračovaním oligarchických bojov, ktoré v podstate prepukli už v časoch vlády Ladislava IV. a potom sa opäť zintenzívnili koncom vlády Ondreja III. Šľachtici prestali rešpektovať nedotknuteľnosť cirkevných majetkov a v mnohých prípadoch sa pustili do ich rabovania. Anarchiu zvyšovali aj boje o nástupníctvo na uhorský trón. Jednotliví oligarchovia sa usilovali dopomôcť k trónu svojim kandidátom, lebo od nich očakávali bohatú odmenu a upevnenie svojho postavenia. Tento stav sa podarilo v Uhorsku zvrátiť až Karolovi Róbertovi z Anjou. Toho ako panovníka Uhorsku odporúčal a podporoval ho aj pápež Bonifác VIII. Na urovnanie pomerov v r. 1307 poslal už ďalší pápež Klement V. do Uhorska kardinála Gentilisa. V tomto období, ako vieme zo slovenských dejín, boli v Uhorsku boje o trón medzi Matúšom Čákom Trenčianskym a Karolom Róbertom. Gentilis sa snažil presvedčiť Matúša, aby uznal Karola za uhorského panovníka. Ten odmietol, a preto ho legát Gentilis v r. 1311 exkomunikoval. Vyššie duchovenstvo bolo na strane Karola Róberta, a tak sa dostalo do opozície s Matúšom Čákom Trenčianskym.

Už na jar roku 1300 povolal šľachtic Juraj Šubič do Uhorska 12-ročného Karola Róberta, ktorý v auguste prišiel do Splitu. Ostrihomský arcibiskup Gregor, dávny prívrženeц pápežskej politiky a Anjouovcov, ktorých podporoval v nárokoch na uhorský trón spolu s pápežom Bonifácom VIII., korunoval Karola Róberta v Ostrihome. Všeobecné uznanie však nedosiahol a snem v máji 1301 vyhlásil jeho korunováciu za neplatnú. Iná strana mocných oligarchov, vedená Matúšom Čákom Trenčianskym, ponúkla uhorský trón českému kráľovi Václavovi II., ktorý preniesol túto ponuku na svojho syna Václava. Václav bol korunovaný za uhorského kráľa Ladislava (V.) v Stoličnom Belehrade kaločským arcibiskupom, čo vyvolalo v krajine rozhorčenie, ale ani on nedosiahol všeobecné uznanie. V októbri 1307 na sneme na Rákošskom poli bol Karol Róbert oficiálne uznaný za uhorského kráľa. Karol Róbert však nemal dosť síl, aby mohol vojensky poraziť

najmocnejších oligarchov. Pomôcť mu mala misia kardinála Gentilisa, vyslaného v roku 1308 do Uhorska pápežom Klementom V., ktorý pokračoval v politike svojho predchodcu a usiloval sa presadiť na uhorský trón Anjouovcov ako verných prívržencov pápežskej stolice a politiky. Kardinál Gentilis sa usiloval osobne rokovať s najmocnejšími oligarchami a asi koncom roka sa stretol aj s Matúšom Čákom Trenčianskym na Vyšehrade. Matúš sa však ani po rokovaní nezdal svojho nezávislého postavenia. Výsledkom diplomatickej činnosti kardinála Gentilisa bolo definitívne zvolenie Karola Róberta za uhorského kráľa na zhromaždení v peštianskom dominikánskom kláštore v novembri roku 1308 a bol aj opäť, až dvakrát korunovaný. Matúša Čáka Trenčianskeho vymenoval za jedného z palatínov, Matúš však zneužil túto funkciu na obohatenie sa odňatými kráľovskými a cirkevnými majetkami. Preto ho Karol Róbert už v roku 1311 zbavil hodnosti a kardinál Gentilis ho exkomunikoval z cirkvi. Od týchto čias začal Matúš Čák Trenčiansky aj so svojimi prívržencami otvorene vystupovať proti kráľovi. Ovládal väčšinu územia dnešného Slovenska, patrilo mu asi 50 hradov a vo svojej države sa správal ako nezávislý vládca. Pre seba zabral mnohé cirkevné majetky, pričom išlo hlavne o majetky ostrihomského arcibiskupa, nitrianskeho biskupa a Pannonhalmského opátstva. Z majetkov nitrianskeho biskupa násilím nasťahoval obyvateľov do novozakladaných obcí – lehôt. Po upokojení situácie v krajine sa majetková základňa cirkvi posilnila, cirkvi sa vrátili jej oligarchami zabraté majetky. Staré cirkevné inštitúcie získali ďalšie nové majetky a vzniklo aj množstvo nových cirkevných inštitúcií.

Z hľadiska cirkvi boli lepšie pomery za vlády Ludovíta I. Veľkého (1342-1382), za vlády ktorého dosiahlo Uhorské kráľovstvo vrchol svojej moci. Významné cirkevné miesta už obsadzovali domáci ľudia, pričom rozkvital aj rehoľný život. Významné sú aj sakrálne stavebné pamiatky z tohto obdobia, kedy boli postavené najvýznamnejšie gotické chrámy na Slovensku (v Bratislave, Trnave, Levoči, Bardejove, Košiciach, Kežmarku a inde). Ludovít I. chcel za svojej vlády na Spiši zriadiť samostatné biskupstvo v r. 1348, ale pre odpor ostrihomského arcibiskupa sa to nerealizovalo.

Napriek tomu, že Anjouovská dynastia sa na uhorský trón dostala za výdatnej pomoci pápežskej stolice a vysokých cirkevných uhorských hodnostárov, nemohol Ludovít I. v roku 1351 odolať nátlaku šľachty, aby jeho dekrét neobsahoval aj také články, ktoré sa čiastočne dotýkali záujmov

cirkvi. Okrem zákazu odkazovania majetkov cirkvi šľachticmi, ktorí nemali potomkov, sa ešte zdôrazňovalo, že cirkevné osoby (inštitúcie) môžu právoplatne nadobúdať majetky iba privilegiálnymi listinami, vydanými kráľom alebo ich zastupujúcimi hodnostármi. Tiež sa zakazovalo, že cirkevné osoby nesmú počas majetkových sporov so šľachticmi vylúčiť z cirkvi ani dať do kľatby týchto šľachticov, čo sa veľmi často predtým stávalo. Ak cirkevné osoby prehrali spor a boli odsúdené, mali ich postihnúť také isté tresty, aké by postihli ich šľachtických odporcov. Všetky tieto nariadenia však nijako podstatne nenarušili dominantné postavenie cirkvi ani vysokých cirkevných hodnostárov. Vplyv cirkvi nezabezpečovala len jej majetková základňa. Aj kráľovská kancelária, ústredný úrad Uhorského kráľovstva, bola v rukách cirkevných osôb, od jej predstaveného, hlavného kancelára, ktorým spravidla býval ostrihomský arcibiskup, až po notárov a pisárov, ktorí takmer všetci pochádzali z radov kléru. Iba výnimočne sa v kancelárii v tomto období stretávame so svetskými vzdelancami, ktorých bolo ešte vtedy pomerne málo. Okrem toho tu fungovali už spomenuté hodnoverné miesta, zriadené pri cirkevných inštitúciách. Príslušníci kléru aj naďalej podliehali výlučne cirkevným súdom. Ak k tomu pridáme, že aj v 14. storočí bolo celé školstvo a vyučovanie v rukách cirkevných inštitúcií, vidíme, že cirkev vo vtedajšej spoločnosti vykonávala omnoho rozsiahlejšie funkcie, než bola len starostlivosť o posmrtnú spásu duší. Primerane tomu cirkev zasahovala do najrozličnejších oblastí verejného života.

Život v cirkevných ustanovizniach v období 14. storočia charakterizovala deformácia a všeobecný úpadok. Mocenská autorita pápeža sa oslabilá najmä v období tzv. veľkého rozkolu, kedy na čele cirkvi stáli dvaja a potom traja pápeži, ktorí sa navzájom stíhali cirkevnými trestami. Dôsledky rozvratu najvyššej cirkevnej reprezentácie mali odraz v celom zložitom mechanizme cirkvi. Rástol počet búl, pridelujúcich rozličné cirkevné benefície a pápežská kúria nevystupovala účinne proti rozmáhajúcejmu sa sústreďovaniu niekoľkých cirkevných obročí v rukách jednej osoby. Vlastnenie niekoľkých obročí sa tak stávalo bežným. Rozmáhala sa aj prax pridelovania cirkevných hodností príslušníkom vysokej šľachty nie podľa zásluh v cirkevnej sfére, ale z príbuzenských a iných dôvodov (napr. za služby na kráľovskom dvore), a to bez ohľadu na cirkevné svätenia. V záujme zvyšovania politickej a ekonomickej moci cirkvi premenila pápežská kúria na obchod nielen cirkevné obročia, hodnosti a funkcie, ale aj duchovné hodnoty ako udeľovanie svätení, niektorých sviatostí, predaj

odpuštkov a podobne. Táto demoralizácia duchovných, majetková chamtivosť predstaviteľov cirkevných inštitúcií viedla k vzniku a šíreniu rôznych reformných hnutí, pričom myšlienky o reformovaní cirkvi nachádzali živnú pôdu u mnohých ľudových kazateľov a v podobe šírenia sa rozličných náboženských siekt a hnutí.

Výraznou črtou vrcholnostredovekého obdobia v celoeurópskom meradle v náboženskom živote spoločnosti sú rozličné náboženské spolky. Už pri vzniku a rozširovaní kresťanstva sa v rámci cirkvi vytvárali spolky, ktorých členovia sa stretávali pri spoločných modlitbách a omšiach za zosnulých. Bratstvá boli uznané cirkvou a rozhodujúcim prvkom pri ich vzniku bol spolčovací element. Aj keď tieto náboženské združenia nazývame bratstvami, ich členmi sa mohli stať nielen muži, ale aj ženy ako manželky bratov alebo ako vdovy, pričom ich počet v mnohých z nich nebol zanedbateľný. Členovia sa modlili za zosnulých bratov svojho spolku a dovoľávali sa milosti u Boha. Existencia náboženských spolkov bola celoeurópskym javom. Rozšírenie spolkov na našom území má súvis aj s nemeckou kolonizáciou. Uhorskí panovníci sa snažili doosídliť Uhorské kráľovstvo, najmä po tatárskom vpáde, kedy boli spustošené mnohé osady. Náboženské spolky sa stávali čoraz viac populárnymi, čo dokladá aj veľký nárast ich počtu, až sa postupne stali neodmysliteľnou súčasťou života miest. Prvými, pomerne rozšírenými náboženskými spolkami boli kňazské bratstvá, ktoré sa nazývali tzv. kalendové bratstvá. Názov je odvodený od pravidelného stretávania sa členov vždy prvý deň v mesiaci. Tieto bratstvá si kňazi začali zakladať v 13. a 14. storočí a boli výlučne kňazskou záležitosťou. Na Spiši si dvadsaťštyri farárov tunajších miest vytvorilo v prvej polovici 13. storočia vlastné kalendové bratstvo – „fraternitas plebanorum“ a v roku 1298 si obnovili svoje štatúty. Správu o podobnom bratstve nájdeme aj v listine z roku 1348, ktorou ostrihomský arcibiskup Čanadín povolil vytvoriť podobné združenie liptovským duchovným. Podobne si i farári zo šarišských farností dali u spišského prepošta a neskôr aj u ostrihomského arcibiskupa potvrdiť v roku 1322 štatúty svojho bratstva Toryského dištriktu, patriaceho pod spišskú cirkevnú jurisdikciu.

Podnetom na vznik laických bratstiev boli pravdepodobne spomínané kňazské spolky. Najväčší rozmach týchto spolkov sa začal v 14. storočí. Ich výlučným teritoriálnym pôsobením boli mestá, ktoré ako obchodné centrá vplývali aj na ekonomickú činnosť spolkov, a samotné bratstvo muselo viesť účty svojich príjmov a výdavkov. Členmi laických bratstiev boli

aj kňazi, nemali v nich však hlavné slovo. Tieto bratstvá združovali aj mestskú elitu, ktorá sa prezentovala na verejnosti veľkými honosnými procesiami, pohrebními a inými náboženskými slávnosťami. Popri náboženskom charaktere spolku sa vytváral veľmi dôležitý ekonomický a spoločenský ráz bratstva. Popri modlitbách a zádušných omšiach za zosnulých členov obyvatelia prostredníctvom spolkov nadväzovali obchodné kontakty, vystavovali pôžičky, splácali dlhy odkupovaním majetkov.

Činnosť väčšiny týchto spolkov bola spätá s niektorým z mestských kostolov, kde sa členovia stretávali. Len veľmi malý počet tvorili spoločenstvá, vzniknuté pri kláštoroch. Náboženské bratstvá boli veľmi často zakladané v nepriaznivých časoch morových epidémií, plienení a požiarov. Veriaci sa práve zakladaním spolkov snažili vyprosiť ochranu a odvrátenie nepriaznivého osudu. Spolky si pri svojom zakladaní vytvárali štatúty, podľa ktorých sa mali ich členovia riadiť. Členovia boli zaviazaní zúčastňovať sa na rôznych pobožnostiach spolku, spoločných omšiach či procesiách. Pri vstupe musel budúci člen zaplatiť poplatok za prijatie a každý rok sa platilo členské. Popri tom získavali spolky financie aj z darov a odkazov v testamentoch. Najčastejším predmetom odkazu boli peniaze a vosk. V štatútoch sa tiež uvádzali práva a povinnosti členov, nariadenia o správe spolku, o vykonaní ročnej voľby predstaveného a podobne. Na čele spolku stál buď jeden alebo štyria rovnocenní bratia, ktorí sa starali o jeho chod a ekonomiku a viedli účtovné knihy a protokoly. Bratstvo počas svojej činnosti nazhromaždilo značný kapitál, z ktorého mohlo svojim členom poskytovať pôžičky. Často spolky prevzali domy či pozemky po zosnulých. Z pôžičiek plynuli bratstvám výhody v podobe úrokov, ktoré musel dlžník zaplatiť. Významnou činnosťou bratstiev bola aj účasť na stavbe a renovácii kaplniek a kostolov.

Počet členov v bratstvách sa pohyboval v rozpätí 50 až 100, pričom časom sa tento počet zvyšoval. Stávalo sa, že niektorí mešťania boli členmi niekoľkých náboženských bratstiev naraz. Do prvých náboženských spolkov mala prístup široká verejnosť, vstupovali do nich obchodníci, členovia mestskej rady, remeselníci, baníci a ich ženy a vdovy. Neskôr sa stretávame s diferenciáciou bratstiev podľa členskej základne – svoje spoločenstvá si vytvárali remeselníci, baníci a podobne. Medzi činnosť náboženských spolkov patrila aj charita, teda ošetrovanie chorých, pohrebné služby pre členov svojich spolkov, ako aj starostlivosť o cudzincov a pútnikov. Niektoré bratstvá sa len málo venovali pomoci chudobným či sociálnej podpore

vdov alebo sirôt, ale existovali aj bratstvá, ktoré vznikali práve kvôli charitatívnej činnosti. Takým bolo napríklad bratstvo na podporu chudobných, ktoré pôsobilo v roku 1416 v Levoči. Veľmi špecifický druh charitatívnej pomoci nachádzame v stredoslovenských banských mestách. Tunajšie náboženské spolky sa starali o sociálne zabezpečenie banských robotníkov. Organizovali si vlastné bratské pokladnice, z ktorých poskytovali podporu pre svojich členov v chorobe i starobe, hradili náklady pri liečbe a pohreboch, a tiež pomáhali vdovám a sirotám po zosnulých baníkoch.

Pre náboženský život členov bratstva bol stanovený súbor pobožností, ktorých boli bratia a sestry povinní sa zúčastňovať. Z nich najdôležitejšou bola omša, na ktorej sa členovia aktívne zúčastňovali svojím spevom. Sviatok patróna spolku bol tiež významnou udalosťou, kedy sa členovia stretli na slávnostnej omši. Podobne špecificky prebiehali smútočné obrady zosnulých členov spolku, kedy sa smútočná slávnosť skladala s troch častí: z vigílie, omše a pohrebného sprievodu so samotným pohrebom. Ďalej to boli procesie, kde zámerom bratstiev bolo reprezentovať zomknutosť svojich členov. Náboženské spolky by sme mohli rozdeliť na bratstvá spojené s Kristovým kultom (bratstvá Božieho Tela), mariánske bratstvá, spolky s patrocíniom svätca alebo skupiny svätcov a spolky, u ktorých zasvätenie nepoznáme.

Veľmi obľúbeným v stredovekých mestách sa stalo bratstvo Božieho Tela, ktoré bolo založené takmer v každom stredovekom meste. Na našom území máme doklad o najstaršom takomto bratstve z roku 1349 v Bratislave. Sú doložené aj v nasledovných mestách: Košice, Prešov, Bardejov, Sabinov, Levoča, Lipany, Spišské Podhradie, Žilina, Rimavská Sobota, Trnava, Pezinok, Modra a Svätý Jur.

Popri úcte k Božiemu Telu bol v stredoveku veľmi populárny aj mariánsky kult. Mariánske bratstvá sa v prameňoch označujú ako bratstvá Panny Márie alebo Našej Panej, prípadne nachádzame iné rôzne zasvätenia k Panne Márii, ako sú Navštívenie Panny Márie, Matka milosrdenstva a Panna Mária Snežná. K najstarším spolkom s patrónkou Pannou Máriou bol spolok v Kežmarku a môžeme ho doložiť v roku 1436. Ďalšie fungovali v Bratislave, Košiciach, Svätom Jure, Banskej Štiavnici, Spišských Vlachoch, Levoči a Kremnici. Ďalším typom náboženských spolkov boli bratstvá, ktoré si za svojho patróna vybrali niektorého spomedzi svätcov, alebo skupinu svätcov. Okrem Panny Márie si ľudia v stredoveku obľúbili aj veľký počet iných svätcov, ku ktorým sa modlili a prosili ich o pomoc.

Bol to napríklad spolok sv. Šebastiána, sv. Anny, Najsvätejšej Trojice, sv. Mikuláša, sv. Vavrinca, sv. Michala, sv. Pavla, sv. Kataríny, sv. Barbory, sv. Antona či sv. Jána Krstiteľa. Členovia spolku sa starali aj o oltár svojho patróna, pri ktorom sa zhromažďovali kvôli modlitbám a omšiam. K bratstvám, ktoré nemali zasvätenie, patrilo bratstvo pre starostlivosť o chudobných, obchodnícke spolky, mládežnícke spolky či bratstvo chudobných. V niektorých stredovekých mestách sú doložené viaceré náboženské spolky, napríklad v Levoči pôsobilo bratstvo sv. Štefana, sv. Jakuba, Panny Márie a františkánske bratstvo. Náboženské bratstvá tak boli významným fenoménom v živote miest v období stredoveku.

9. Cirkevné pomery na Slovensku v 15. – 16. storočí

Veľká časť 15. a začiatok 16. storočia boli pre Slovensko obdobím búrlivého politického vývoja, sprevádzaného vojnovými udalosťami. Druhá polovica dvadsiatych a začiatok tridsiatych rokov boli obdobím husitských výprav na Slovensko, štyridsiate a časť päťdesiatych rokov zase obdobím ustavičných bojov Jána Jiskru a bratříkov. Nemalé vypätie znamenala aj stále sa stupňujúca expanzia Osmanskej ríše, ale aj expanzívna politika Mateja Korvína.

Pápežská kúria sa aj v tomto období zamiešala do bojov o uhorský trón. Proti Žigmundovi Luxemburskému vystúpil nový uchádzač o uhorský trón, Ladislav Neapolský, podporovaný pápežom Bonifácom IX. Už v roku 1402 obsadil dalmátske pobrežie. Pridali sa k nemu nespokojní veľmoži prevažne z južných častí Uhorska. Ako odplatu za pápežovu podporu Ladislava Neapolského Žigmund v auguste 1403 zakázal uhorskej cirkvi odvádzať akékoľvek poplatky Rímu a prijímať odtiaľ akékoľvek príkazy. Na Bratislavskom sneme (1404) sa v súvislosti s týmto proklamovalo úplné patronátne právo uhorského kráľa, ktorý potom do niektorých uvoľnených cirkevných funkcií menoval svetských gubernátorov.

V druhej polovici dvadsiatych rokov a prvej polovici tridsiatych rokov bol aj život na Slovensku vo veľkej miere ovplyvnený bojom Žigmunda proti husitom. Práve územie Slovenska bolo vzhľadom na geografickú blízkosť českých krajín hlavným dejiskom bojov s husitskými vojskami v Uhorsku. Vznik husitského revolučného hnutia v Čechách bol odrazom a dôsledkom krízových javov v spoločnosti, pričom nemalú úlohu pri jeho vzniku zohrala aj hlboká kríza cirkvi a cirkevného života, zapríčinená pápežským rozkolom. Husiti, ktorí začali podnikáť časté výpravy do krajín svojich nepriateľov, smerovali aj do Uhorska. Ich výpravy pritom smerovali vždy na Slovensko, ani jedna husitská výprava sa nedostala za Dunaj. Ich plieneniu sa nevyhli ani cirkevné inštitúcie. V roku 1431 pri Spišskej Starej Vsi vstúpili na územie Slovenska a vyplenili kartuziánsky kláštor

v Lechnici a na Skale útočišťa, cisterciacký kláštor v Spišskom Štiavniku a augustiniánsku prepozitúru v Novom Meste nad Váhom. Počas husitských výprav, ktoré mali predovšetkým koristnícky a lúpežný charakter, sa na území Slovenska šírila aj husitská revolučná ideológia. Začiatky jej šírenia na Slovensku siahajú však ešte do čias pred vypuknutím husitských vojen, pričom ich sprostredkovateľmi boli študenti, študujúci na pražskej univerzite. Napriek tomu husitská ideológia na Slovensku nezapustila hlboké korene.

Uhorský kráľ Žigmund Luxemburský, ktorý zomrel v roku 1438, nezanechal mužského potomka, a tak v krajine nastali nové zápasy o uhorský trón. Žigmundova manželka, kráľovná Alžbeta chcela presadiť vládu svojho neplnoletého syna Ladislava (Ladislav V.). O pomoc požiadala žoldnierskeho kapitána Jána Jiskru z Brandýsa, v ktorého vojsku bojovali aj niekdajší husiti, bratříci, a ktorý tak ovládal veľkú časť uhorského územia. Po nečakanej smrti kráľovnej Alžbety však nastala pre Jiskru kritická situácia, pretože z právneho hľadiska pominuli dôvody, pre ktoré držal vo svojej moci veľkú časť Slovenska. Napriek tomu zostal aj naďalej na Slovensku a formálnym dôvodom jeho vystupovania bolo to, že hájil záujmy maloletého Ladislava. Do opätovného vyjednávania predstaviteľov kráľovskej strany s Jánom Jiskrom sa zapojil aj pápežský legát v Uhorsku kardinál Julián Cesarini, pretože vzhľadom na chystanú protitureckú výpravu sa za najdôležitejšie považovalo uzavrieť s Jiskrom aspoň dočasnú dohodu, čo sa aj podarilo. Už v lete 1443 zorganizoval kráľ Vladislav I. spolu s Jánom Huňadym úspešnú protitureckú výpravu, ktorá mala pokračovať aj v roku 1444 a pápežský legát Julián Cesarini sľuboval pomoc celej Európy. Keď už skutočne k protitureckej výprave došlo, z pôvodne veľkej predpokladanej zahraničnej pomoci sa uskutočnilo len veľmi málo: prišli iba menšie pomocné oddiely z Rumunska a menšie benátske loďstvo. V bitke pri Varne v novembri roku 1444 bolo uhorské vojsko vedené kráľom Vladislavom I. na hlavu porazené päťnásobne väčším tureckým vojskom. Padol, resp. stal sa nezvestným kráľ Vladislav I. a zahynul aj pápežský legát Julián Cesarini.

Aj v polovici 15. storočia sa stala opäť veľmi akútnou hrozba Osmanskej ríše. V roku 1453 sa dostal Konštantínopol, posledné územie a bašta moci byzantských cisárov, do rúk Osmanov. Pápež Mikuláš V. hneď na jeseň 1453 vydal bulu, vyzývajúcu k zorganizovaniu križiackej výpravy, ktorej pápežským legátom sa stal kardinál Castiglione. Vo víťaznom boji s Turkami sa vyznamenal hlavný veliteľ uhorských vojsk Ján Huňady.

Po smrti Ladislava V. v roku 1457 z viacerých uchádzačov o uhorský trón zvolil Uhorský snem za kráľa Mateja Korvína, mladšieho syna Jána Huňadyho. Situáciu v Uhorsku pozorne sledovala aj pápežská kúria, ktorá zastávala v tomto smere jednoznačné stanovisko, lebo jej záležalo na definitívnom usporiadaní pomerov v Uhorsku. Toto usporiadanie správne chápala ako základný predpoklad rozvinutia úspešného odporu proti osmanskej rozpínavosti v Európe. Od svojho nastúpenia na trón sa Matej usiloval o konsolidáciu vnútorných pomerov a posilnenie výkonnej ústrednej panovníckej moci. S jeho expanzionistickou politikou však nesúhlasili aj jeho dovedty najodddanejší spolupracovníci z radov vysokých cirkevných hodnostárov. Na čele sprisahania proti Matejovi boli ostrihomský arcibiskup Ján Vitéz zo Sredny a jeho synovec, päťkostolský biskup Ján Pannonius z Čazmy. Chceli dosadiť na uhorský trón Kazimíra, syna poľského kráľa Kazimíra IV. Matej sa o sprisahanie dozvedel a ihneď podnikol účinné protiopatrenia. Keď prišlo na územie Slovenska poľské vojsko, od domácej šľachty nedostalo takú podporu, akú očakávalo. Matej so svojim vojskom obkľúčil Ostrihom, čím arcibiskupovi znemožnil stret s jeho prívržencami, a a prinútil ho uzavrieť dohodu, ktorou sa zaviazal napomáhať pri vyhnaní Poliakov z krajiny. K väčším bojom tak neprišlo a Poliáci ešte koncom roku 1471 ustúpili z Nitry pred Matejovým vojskom cez Považie do Poľska.

Keď bolo v roku 1514 vyhlásené zorganizovanie novej križiackej výpravy proti Osmanskej ríši, uhorská šľachta, ktorá podceňovala turecké nebezpečenstvo, nemala chuť zúčastniť sa tejto krížovej výpravy. Preto na nátlak cirkevných kruhov súhlasila s náborom más poddaných do križiackeho vojska. Významnú úlohu pri organizovaní križiackej výpravy zohral (z poverenia pápeža Leva X.) ostrihomský arcibiskup a kancelár, kardinál Tomáš Bakóc. Za veliteľa križiackeho vojska pre nechotu veľmožov prijať túto funkciu vymenovali zemana sedmohradského pôvodu Juraja Dóžu. Veľké protiturecké ťaženie sa však neuskutočnilo a po vydaní nariadenia o rozpustení vojska prišlo k protestom, ktoré svojím rozsahom prerástli do veľkej sedliackej vojny.

Ak sa už od 14. storočia kríza jednotnej kresťanskej spoločnosti prejavovala vleklou cirkevnou schizmou a širokou reakciou v podobe rozličných reformátorských a heretických hnutí, začiatkom 15. storočia sa tieto tendencie ešte väčšmi prehĺbili. Nesúhlas s bohatstvom cirkvi, bojkotovanie poplatkov a oficiálnych bohoslužieb šírilo sektárske ľudové valdénske hnutie, prenikajúce aj na územie západného Slovenska (Trnava, Skalica,

Devín). Prudko vzrástla aj kritika vieroučných článkov a života duchovenstva, a to aj v radoch vzdelancov. Aj keď, ako sme spomenuli, husitská ideológia nenašla na našom území širšiu odozvu v spoločnosti, predsa ovplyvnila a poznačila postoje a spisbu niektorých vzdelancov. Jej reformné názory zastával napríklad Ján Laurini z Račíc, ktorý v roku 1417 obhajoval Husovo učenie o predurčení a útočil na hmotárske a nemravné kňazstvo. Husovým stúpencom bol aj Jurík z Topolčian, o čom svedčí ním odpísaný text biblie s incipitmi českých predhusitských a husitských piesní. Prívržencov Husovho učenia a ďalších reformátorov mala aj Krakovská univerzita, kde počet našich študentov stále rástol. Myšlienky husitského a reformného hnutia sa šírili najmä v čase vojenských výprav na Slovensko. Husitské, jiskrovské a bratricke posádky prispeli nielen k oslabeniu pozícií kléru, ale aj k posilneniu postavenia češtiny na Slovenska a tým aj k rozvoju národného povedomia.

Rímska kúria sa aj pomocou svetskej moci všetkými prostriedkami usilovala eliminovať nielen husitské hnutie, ale aj myšlienky radikálneho konciliarizmu (úplného podriadenia pápežstva koncilu). Svoje pozície sa usilovala upevniť nasadzovaním kazateľov, najmä z radov františkánov a dominikánov. Pôsobenie radikálnych názorov viedlo totiž k odporu v otázkach odvádzania desiatku cirkvi, a preto cirkevní hodnostári hrozili aj trestami interdiktú. V rámci cirkvi sa mohli rozmáhať len rozličné spiritualistické a mystické smery, medzi ktoré sa zaradila aj nová zbožnosť (devotio moderna), šírená aj na kráľovskom dvore Mateja Korvína. Devotio moderna zohrala významnú úlohu aj pri vzdelávaní meštianstva. V duchovnom živote sa do popredia dostal ideál zvnútornenej osobnej zbožnosti. Hnutie hľadalo jednoduchú cestu k Bohu prostredníctvom cností v bežnom živote, dalo nové impulzy náboženskému mysleniu a vplývalo na reformačný pohyb v cirkvi.

Najmä od druhej polovice 15. storočia vznikajú intenzívnejšie pokusy šírenia výtvarných talianskej renesancie a humanizmu, spočiatku predovšetkým v prostredí budínskeho kráľovského dvora. Renesancia, čiže znovuzrodenie, predstavuje obdobie, pre ktoré sú charakteristické myšlienkové i umelecké snaženia, vychádzajúce z antických vzorov, ako aj duchovné obrozenie súčasného životného štýlu jednotlivca a spoločnosti podľa kritického ducha antiky. V oblasti myslenia transcendentný svet ustupuje racionalizmu a znásobuje sa túžba po poznaní sveta a prírody. Pozornosť sa upriamuje na človeka ako na tvorca spoločenských pomerov a v ňom sa

hľadá odpoveď na všetko dianie a zmeny. Ideovým východiskom renesancie sa stáva humanizmus, zahŕňajúci uvedomelý prístup ku klasickej vzdelanosti s osobitným dôrazom na štúdium latinského a gréckeho jazyka a literatúry, na výklad a vydávanie antických diel, ako aj na ich napodobňovanie. Prvé významnejšie humanistické podnety u nás sa spájajú s pobytom talianskych humanistov na budínskom kráľovskom dvore v období vlády Mateja Korvína. Vďaka nim sa začali šíriť nové výrazové formy renesančného umenia a architektúry koncom 15. a začiatkom 16. storočia aj na našom území, najmä vo východoslovenských mestách. Úsilie kráľa i vysokých cirkevných hodnostárov (najmä Jána Vitéza zo Sredny) o prenesenie humanistických ideí z Talianska do Uhorska však ešte nenašlo primeranú odozvu v radoch meštianstva, ktoré nebolo dostatočne pripravené na ich prijatie. Významný impulzom pre humanistické vzdelávanie mohlo byť otvorenie bratislavskej univerzity Universitas Istropolitana roku 1467, kde pôsobili najmä zahraniční profesori (z Talianska, Viedne, Krakova), ktorí sa usilovali artistickej fakulte vtlačiť humanistický charakter. Avšak jej krátkodobá existencia nezanechala výraznejšie stopy vo vzdelaní v humanistickom duchu. Omnoho väčšiu úlohu v šírení humanistickej vzdelanosti v radoch našich vzdelancov a študentov zohrali univerzitné centrá Krakova a Viedne.

Pisárska aktivita vzrástla nielen v prostredí cirkevných inštitúcií, ale aj v radoch laických vzdelancov. Napriek tomu skriptorská činnosť sa koncentrovala aj naďalej prevažne v konventoch (napr. v konvente benediktínov v Štôle, u košických dominikánov, spišských kartuziánov a i.). Zásluhou študijných kontaktov s univerzitami si diela kresťanského staroveku, stredoveku, no najmä vrcholnej scholastiky a v menšej miere aj spisba českých reformátorov nachádzali cestu do rozličných súkromných i inštitucionálnych knižníc. Rozrastala sa najmä kazateľská literatúra. Rozsah i obsahová rozmanitosť literatúry ešte vzrástli po rozšírení kníhtlačiarstva. Hoci sa na území Slovenska začali zakladať tlačiarne až v druhej polovici 16. storočia, cirkevné i svetské osoby boli zásobované tlačenými knihami zásluhou knihkupcov, ktorí knihy získavali najmä v Benátkach, Augsburgu, Norimbergu, vo Viedni a v Bazileji. Sieť knižníc rozširovali aj náboženské bratrstvá v Bratislave, Kremnici, Banskej Bystrici, Banskej Štiavnici, Levoči, Kežmarku, Bardejove, Košiciach a inde.

V oblasti sakrálnej architektúry stále dominovala gotika. Na území Slovenska sa rozvíjali riešenia priestorov v podobe sieňovej trojlode. V prvej tretine 15. storočia dokončili v Hronskom Beňadiku jednu z našich

najväčších konventných stavieb. Asi od roku 1402 sa začala intenzívnejšie stavať katedrála v Košiciach, i keď stavba bola ukončená až po vyše sto rokoch. Práve Košice sa stali centrom neskorogotického staviteľstva. Stavebný ruch zavládol v polovici 15. storočia na spišskom vidieku, kde si celý rad schátralých kostolov vyžiadal obnovu. Skúsení cudzí stavitelia zaklenuli vyše 20 kostolov kamennými klenbami vytvárajúcimi taký typ dvojloďových siení, aký nachádzame v takomto rozsahu u nás iba na Spiši. Koncom 15. a začiatkom 16. storočia je pre architektúru najmä východného Slovenska príznačné prelínanie dvoch slohových prúdov: neskorogotického a včasorenesančného. Rozmach sakrálneho staviteľstva však nastal aj v mestskom prostredí (Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Kremnica). Uskutočnil sa celý rad prestavieb, k jadru starších kostolov sa s obľubou pripájali prístavby menších rozmerov. Našou najvýznamnejšou umeleckou osobnosťou v tomto období bol majster Pavol z Levoče, výnimočný zjav nielen počtom vlastných skulptúr, ale aj intenzitou umeleckého vplyvu na rezbárov diel blízkeho i vzdialenejšieho územia. Jeho najvýznamnejším dielom je hlavný oltár levočského farského chrámu s prevládajúcou sochárskou a vôbec figurálnou výzdobou, dokončený v roku 1517, ktorý predstavuje najvyšší pôvodný krídlový oltár v Európe. Majster doň zakomponoval sochy dvanástich apoštolov, pochádzajúcich zo staršieho oltára. Škola majstra Pavla tak završuje u nás záverečnú fázu neskorogotického umenia dreveného sochárstva.

Pokračovanie rozvoja humanizmu na Slovensku je spojené so šírením luteránskej reformácie, zameranej proti výlučnosti pápežstva a katolíckej cirkvi. Reformácia si humanizmus v cirkevno-náboženskej oblasti prispôsobila a položila dôraz na rozvoj národných kultúr a literatúry, čiže z jazykového hľadiska latinizujúci humanizmus znárodnila. Z kritických pozícií pristupovala k výkladu biblie, no napokon do popredia položila náboženskú na úkor progresívnych humanistických ideí. Reformácia si po Lutherovom vystúpení (1517) našla čoskoro aj cestu na Slovensko. Živnú pôdu mala spočiatku najmä v banských mestách, kde sa dostávala reformačná literatúra najmä zásluhou študentov, navštevujúcich wittenberskú univerzitu. Šľachta sa z obavy pred stratou privilégií najprv ostro stavala proti nej.

Základnú líniu vývoja protestantizmu v Uhorsku stanovil snem v máji roku 1523. Stavovská opozícia vtedy útočila proti cudzím dvoranom v kráľovskom paláci a proti luteránom v kráľovninom okolí a snažila sa

oslabiť ich pozície. Zákon hovoril, že luteránov a ich prívržencov ako verejných kacírov má kráľ potrestať odobratím všetkých majetkov a popravou. Môžeme predpokladať, že pre uhorských magnátov toho obdobia nebol prvoradým boj proti šíreniu heretických hnutí, ale úsilie o ešte väčšie oslabenie pozícií uhorského kráľa a jeho manželky prostredníctvom útoku na osoby v ich najbližšom okolí.

Informácie o snahách o nápravu cirkvi v nemeckých krajinách, o vystúpení Martina Luthera a jeho novom učení, sa na Slovensko dostávali rôznymi spôsobmi. Hlavnú zásluhu na šírení reformácie mali mestá s nemeckým patriciátom, ktoré ju prijímali ako nemeckú národnú záležitosť. Na základe patronátneho práva si mohli tieto mestá vyberať a voliť farárov. Zvoleného farára mali predstaviť panovníkovi a príslušnému biskupovi, ktorí ich voľbu potvrdili. Reformačné myslenie pomáhali rozširovať aj mnohí žoldnieri z nemeckých krajín v habsburských službách. Využili ho aj viacerí zemepáni, ktorí ho prijímali ako oporu svojich hospodárskych a politických záujmov. Niektoré šľachtické rody sa pričínili o šírenie reformácie – Révaiovci, Turzovci, Radvanskovci, Kostkovci, Peréniovci, Balšovci. Aj napriek tomu sa reformácia na Slovensku šírila pomaly. Jej šírenie obmedzovali zákony z rokov 1523 a 1525 proti náboženským novotám, zákony proti heretikom a sakramentárom (helvétskeho vyznania), ktoré prijal Uhorský snem v roku 1527 a zákony proti novokrstencom a kalvínom z roku 1548. Už od polovice dvadsiatych rokov, najmä však od tridsiatych rokov luteránska reformácia získavala u nás stále viac stúpencov. Po Lutherovej smrti medzi jeho prívržencami neexistovala názorová jednota na novoty vo vierouke a náboženskej praxi. Tak mohli nerušene pôsobiť na širokom území a získavať sympatie ľudí aj kalvínski kazatelia.

Reformácia si však získavala čoraz väčšie sympatie a jej radikálny prúd neskôr rozvinul svoju činnosť v anabaptistickom hnutí. Občianska vojna medzi Ferdinandom Habsburským a Jánom Zápoľským po bitke pri Moháči v roku 1526, ako aj neustále hroziace turecké nebezpečenstvo oslabili ústrednú kráľovskú moc natolko, že nebola schopná podniknúť účinnejšie kroky na zachovanie jednoty viery, hoci Ferdinand sa už ako cisár Ferdinand I. o to snažil. Protiluteránske edikty Habsburgovcov, ale ani ojedinelé zásahy štátnej moci nezahatali prudký rozmach reformácie ani v nasledujúcom období.

10. Cirkevná organizácia na Slovensku od založenia Uhorského kráľovstva do konca stredoveku

Po príchode starých Maďarov do Karpatsko–Dunajskej kotliny veľkomojavská cirkevná organizácia postupne prestala jestvovať, lebo sídla biskupstiev boli priamo zaujaté starými Maďarmi. Po nastúpení Gejzu okolo roku 970 na veľkokniežací prestol staromaďarského kmeňového zväzu prišlo k postupnej kristianizácii starých Maďarov a za Gejzovho nástupcu Štefana aj k vzniku cirkevnej organizácie vo vtedy sa vytvárajúcom Uhorskom kráľovstve. Nášho územia sa týka predovšetkým fundácia okolo roku 1000, kedy bolo založené Ostrihomské arcibiskupstvo. Ostrihomská arcidiecéza siahajúca na východe po Spiš a Gemer zahrňovala aj územie celého, vtedy sa tvoriaceho, Nitrianskeho komitátu. Hoci v čase vzniku cirkevnej organizácie v Uhorskom kráľovstve neuplynulo od faktického zániku Nitrianskeho biskupstva ani 100 rokov, Nitrianske biskupstvo nebolo obnovené, aj keď o jeho niekdajšej existencii vtedy v Ostrihome iste vedeli. Príčinou neobnovenia Nitrianskeho biskupstva začiatkom 11. storočia pri vzniku cirkevnej organizácie v Uhorsku bolo to, že územie Nitrianskeho biskupstva sa stalo súčasťou Ostrihomského arcibiskupstva, na ktorého čele stál prímás cirkvi v celom Uhorskom kráľovstve. Z cirkevného hľadiska išlo v tomto prípade o tzv. „translatio sedis“, teda preneseenie sídla zo staršieho centra – Nitry do novšieho strediska – Ostrihomu, teda o preloženie sídla v rámci tej istej (pôvodne Nitrianskej) diecézy. Ostrihom ako sídlo hlavy cirkevnej organizácie bol uprednostnený preto, lebo v tom čase aj nejaký čas predtým bol hlavným sídlom veľkokniežata Gejzu, aj jeho syna, od roku 1000 kráľa Štefana I.

Štefan po svojom sobáši s bavorskou princeznou Gizelou asi roku 995 až do nastúpenia na veľkokniežací stolec po svojom otcovi, údajne dostal údel v Nitre, kde žil aj so svojou manželkou. Je veľmi pravdepodobné, že už v tomto čase došlo k obnoveniu (prinajmenej starými Maďarmi veľmi poškodenej) pôvodnej biskupskej katedrály sv. Emeráma a k jej povýšeniu na hlavný kostol, čo bolo základom neskoršieho prepoštstva. Je veľmi

pravdepodobné, že nitriansky archipresbyter či prepošt už pri postupnom vytváraní sa Ostrihomského arcibiskupstva, do ktorého potom územne patrili, dostal do správy presne vymedzenú časť Ostrihomského arcibiskupstva, ktorej rozsah predstavoval neskorší Nitriansky archidiakonát Ostrihomského arcibiskupstva. Predpokladáme, že v Nitre existovala vyššia cirkevno-správna štruktúra. Dôkazom je fakt, že tu v 11. storočí prebehla kanonizácia svätých Ondreja – Svorada a Benedikta, pretože v tých časoch právo kanonizácie mal (územne) príslušný diecézny biskup a realizovalo sa eleváciou – vyzdvihnutím pochovaného tela z jeho pôvodného hrobu a jeho transláciou (prenesením – pochovaním) na iné, honosnejšie miesto. V roku 1083, za Ladislava I. boli kanonizovaní so súhlasom Ríma Štefan I. a jeho syn Imrich a stali sa celouhorskými svätcami. V tom čase v Nitre existovalo prepošstvo s kapitulou.

No Nitrianske biskupstvo bolo potom skutočne obnovené ako samostatné biskupstvo; presný čas, kedy sa to stalo nevieme. Za prvého biskupa po obnovení sa pokladá Gervasius, doložený hodnoverne k rokom 1105–1111, no ani jedna zo zoborských listín (1111, 1113) ho nespomína. Ostrihomskí arcibiskupi sa zrejme nechceli vzdať svojho územia, preto Nitrianskemu biskupstvu bolo pridelené len územie Nitry a jej bezprostredného okolia a územie z Trenčianskej župy, tzv. Hradňanský archidiakonát. Územie novovytvorenej diecézy zahrňovalo presne to severozápadné územie krajiny, ktoré v 10. a začiatkom 11. storočia zabrali české kniežatá, resp. poľský kráľ Boleslav Chrabrý, presnejšie, celý Trenčiansky komitát tvoriaci kedysi administratívny celok zvaný „provincia Váh“ alebo „kastelánia Trenčín“. Biskupstvo malo svoje sídlo v meste Nitra.

Nižším stupňom cirkevnej správy ako biskupstvá, či arcibiskupstvá boli v Uhorsku archidiakonáty, nahrádzajúce niekdajšie archipresbyteriáty. Ich vznik zrejme siaha do prelomu 11. – 12. storočia. Spomínajú sa po prvýkrát práve za kráľa Kolomana I. Každá diecéza sa rozdeľovala na niekoľko archidiakonátov. Ich základom boli hradné španstvá, ktoré z hľadiska cirkevnej organizácie plnili funkciu tzv. veľkofár. Nie náhodou územia archidiakonátov v stredovekom Uhorsku kopírovali hranice svetských administratívnych celkov – komitátov (stolic). Preto sa v dobovej terminológii pod výrazom parochia chápal tiež komitát. Územie veľkofary, resp. archidiakonátu sa totiž úplne krylo s teritóriom komitátu. Termín „comes parochianus“ označoval kedysi komitátneho župana a výraz „parochia castrī“ znamenala obvod komitátu.

Na čele týchto nižších správnych celkov stáli archidiakoni. Ich hlavnou funkciou bol dohľad nad farármi a ich kontrola. Pomáhali biskupovi pri správe jeho diecézy. Archidiakoni mali však aj istú súdnu právomoc v cirkevnom súdnictve. Pri súdnom konaní a v súvisi s vyhotovovaním písomností používali vlastnú pečať. Archidiakoni boli zároveň aj členmi katedrálnej kapituly alebo prepoštmi v združenej kapitule.

Prvé doklady o konkrétnych archidiakonoch a archidiakonátoch sú zväčša až z 13. storočia. Ich kompletný zoznam nám prináša vizitácia Ostrihomského arcibiskupstva z roku 1397. V Ostrihomskej arcidieceze boli okrem tzv. katedrálneho archidiakonátu ďalšie: Nitriansky, Novohradský, Hontiansky, Tekovský, Komárňanský, Šaštínsky, Zvolenský a Turniansky archidiakonát. Okrem nich jestvovali aj dva dištrikty spravované prepoštmi: bratislavský a spišský. Už toto rozdelenie naznačuje, že cirkevná správa v Uhorskom kráľovstve napodobňovala správu svetskú. Ako sme už uviedli, hranice archidiakonátov kopírovali hranice komitátov. Začiatkom 14. storočia však Nitriansky archidiakonát zahrňoval aj Turiec a Oravu. Tieto regióny totiž ešte vtedy netvorili samostatný správny celok.

Archidiakonáty sa ďalej rozdeľovali na menšie jednotky, vicearchidiakonáty. Na ich čele stáli vicearchidiakoni, ktorí boli zástupcami archidiakonov a mali priamy kontakt s farským klérom. Najnižšou jednotkou cirkevnej správy boli fary. V prvých storočiach Uhorského kráľovstva vznikali farnosti predovšetkým z kráľovskej iniciatívy. Prevažná väčšina pozemkového fondu krajiny patrila totiž panovníkovi. Najstaršie kostoly a fary vznikali nielen v 9. storočí na území Veľkej Moravy, ale aj neskôr, v 11. storočí, v prvých rokoch existencie Uhorského kráľovstva, na kráľovských hradoch. Nie náhodou sa u nás výraz pre cirkevnú stavbu prevzal z latinského slova castellum. Z tejto hradskej fary sa malo zabezpečiť šírenie Božieho slova v celom farskom obvode. Aj preto boli tieto kostoly krstným kostolmi na rozdiel od kostolov stavaných na majetkoch veľmožov. Spravovali ich archipresbyteri, neskoršie zvaní archidiakoni, keďže z týchto hradských fár („parochia castrī“) sa postupne vyvinuli archidiakonáty. Farský obvod prvotných kostolov bol v najstaršom období veľmi veľký. Svedectvom toho je aj text dekrétu kráľa Ladislava o povinnosti návštevy farského kostola a výnimke udeľovanej z nej veriacim žijúcim ďaleko od neho.

Kostoly však vznikali aj mimo kráľovskej pôdy. Viacero fár muselo už vtedy vzniknúť fundáciou súkromných pozemkových vlastníkov. Predpokladá to už samotné znenie ustanovení Ostrihomskej synody z roku 1100.

Inak by totiž vydanie jej výnosu nebolo potrebné. Na stavbe kostolov sa mohlo podieľať okrem veľmožov („comites“) aj menej zámožné slobodné obyvateľstvo patriace pod kráľovský hrad („milites“, hradní jobagióni). Je viac ako pravdepodobné, že každý zemepán sa snažil na svojom majetku postaviť kostol, zabezpečiť ho istým materiálnym zázemím a so súhlasom cirkevnej vrchnosti v súlade s právom patróna doňho dosadiť kňaza, teda zriadiť farnosť.

Základná diecézna cirkevná organizácia na dnešnom území Slovenska bola obnovením Nitrianskeho biskupstva dobudovaná začiatkom 12. storočia: západné dve tretiny územia Slovenska patrili k Ostrihomskej arcidiecéze a v jej rámci na severozápade bolo územne malé Nitrianske biskupstvo. Východná tretina Slovenska patrila do Jágerskej diecézy. Táto situácia pretrvala vyše 600 rokov, lebo k vzniku nových diecéz, vyčlenených z veľkej Ostrihomskej arcidiecézy, prišlo až z iniciatívy panovníčky Márie Terézie v roku 1776.

11. Rehole a kláštory na Slovensku v stredoveku

Dejiny stredovekého monasticizmu (dejiny reholí, kláštorov, rehoľných predstaviteľov, spirituality a pod.) sú veľmi dôležitou subdisciplínou stredovekých cirkevných dejín ako takých. Človek prejavoval svoj vzťah k Bohu rôznymi spôsobmi, pričom jedným z najradikálnejších patrilo úplné odovzdanie sa Bohu formou izolácie od svetskej spoločnosti a vytvorenie iného typu spoločenstva – mnišského. Mních (z gr. monachos) je teda človek, ktorý sa rozhodol pre radikálnu jednotu s Bohom, pričom táto jednota je centrom akejkoľvek činnosti mnícha. Takýto spôsob vzťahu človeka s Bohom však nie je charakteristický len pre kresťanstvo. Podobné formy organizovania asketického spôsobu života nachádzame dávno pred vznikom kresťanstva, či už v budhizme, hinduizme, alebo stoicizme (príslušníci gréckej filozofickej školy). Mnišstvo teda na jednej strane nemôžeme chápať ako osobitný kresťanský fenomén, charakteristický len pre kresťanstvo, ale na druhej strane, kresťanský monasticizmus možno vymedziť od iných prejavov askézy, a to je vedomé nadväzovanie na diela zakladajúcich postáv monasticizmu, a to najmä sv. Antona, sv. Pachomia a sv. Bazila Veľkého.

Rehole boli neoddeliteľnou súčasťou života v období stredoveku aj na území Slovenska. V období stredoveku pôsobili na našom území benediktíni, cisterciti, premonštráti, ďalej žobravé rehole (mendikanti – z lat. *mendicare*, žobrať) – františkáni, dominikáni a klarisky.

Ako prvá pôsobila na území Slovenska benediktínska rehoľa. Zakladateľom tejto rehole je sv. Benedikt z Nursie, ktorý sa považuje za otca západného mnišstva. Okolo roku 529 založil kláštor, ktorý získal najmä vďaka charismatickej Benediktovej osobnosti výbornú povesť a rady jeho stúpencov sa rýchlo rozšírili. To si ale vyžadovalo, aby mal život v kláštore pevné pravidlá. Preto Benedikt spísal súbor pravidiel rehoľného života, regulu, ktorá je základným dokumentom benediktínskej rehole. Podľa súpisu stredovekých uhorských kláštorov a kolegiálnych kapitúl možno

v Uhorsku v období rokov 1000 – 1600 doložiť existenciu vyše 140 benediktínskych kláštorov. Samozrejme, nie všetky boli založené v rovnakom čase. Množstvo z nich zaniklo, prípadne prešlo do rúk iných reholí, takže len malá časť z nich sa môže pochváliť nepretržitou kontinuitou. Ak necháme bokom veľkomoravské obdobie, o ktorom sme sa v súvislosti s benediktínmi už zmienili, prvé kontakty uhorského územia s benediktínmi pochádzajú z obdobia ešte pred vznikom kráľovstva. V roku 972 prišiel medzi Uhrov misiný biskup Bruno, pôvodne benediktínsky mních z kláštora St. Gallen. Prvý uhorský benediktínsky kláštor založil v roku 996 na Panónskej hore veľkoknieža Gejza. Kláštor však dokončili a vysvätili s patrocíniom sv. Martina až za vlády kráľa Štefana I. v roku 1002. Štefanovi I. sa pripisuje aj založenie, resp. obnovenie ďalších benediktínskych kláštorov. Približne v prvom desaťročí 11. storočia obnovil a obdaroval majetkami opátstvo na Zobore. Pri tomto kláštore žil ako pustovník Svorad-Ondrej a jeho žiak Benedikt, pôvodne mních v Zoborskom opátstve. Ich životy opísal v najstaršej uhorskej legende päťkostolský biskup Maurus, ktorý bol predtým opátom pannonhalmského kláštora a osobne poznal Benedikta. K tomuto klášturu sa vzťahujú naše najstaršie diplomatické pamiatky – zoborské listiny z rokov 1111 a 1113. V prvej z nich kráľ Koloman I. potvrdil majetkové práva kláštora, ktoré mu udelil ešte Štefan I. a druhá obsahuje súpis všetkých majetkov a poddaných opátstva. Ďalej na začiatku 11. storočia vznikla v Diakovciach filiálka pannonhalmského opátstva. Medzi ďalšie kráľovské fundácie na kláštory patrili Hronský Beňadik, ktorý založil kráľ Gejza I. v roku 1075 a obdaroval ho mnohými majetkami v Tekovskom, Komárňanskom, Novohradskom, Biharskom a Čongrádskom komitáte. Okrem týchto kláštorov z 11. storočia niektorí historici predpokladajú, že v blízkosti neskoršieho kartuziánskeho kláštora v Červenom Kláštore mohol už v 11. storočí existovať benediktínsky kláštor. V druhej polovici 11. storočia sa objavili už aj rodové kláštory, t.j. kláštory, ktoré založili príslušníci významejších rodov. Na území Slovenska to bol kláštor v Bzovíku, ktorý založil comes Lampert z rodu Hunt-Poznanovcov medzi rokmi 1124 – 1131. V druhej polovici 12. storočia ale benediktínov v Bzovíku vystriedali premonštráti. Benediktínsky život na území Slovenska sa úspešne rozvíjal a v krajine postupne vznikali ďalšie kláštory. Ďalej boli založené nasledovné opátstva: opátstvo Blahoslavenej Panny Márie v Krásnej nad Hornádom, Blahoslavenej Panny Márie v Klíži, sv. Jána Krstiteľa v Rimavských Jánovciach, sv. Benedikta na Skalke pri Trenčíne, sv. Kozmu

a Damiána v Ludaniciach. Veľké množstvo z nich však padlo za obeť tatárskemu vpádu. Po odchode Tatárov Belo IV. horlivo podporoval zakladanie, resp. obnovu týchto kláštorov. Založené bolo opátstvo Najsvätejšieho Spasiteľa v Čajakovciach, Blahoslavenej Panny Márie v Pohraniciach, sv. Martina v Trávníku, Ducha Svätého v Hrabkove, a priorát Preblahoslavenej Panny Márie v Štôle. Od polovice 15. storočia však už príkladný život benediktínov nepokračoval a reholu postihol úpadok. Súvisel s viacerými okolnosťami, okrem iného aj s faktom, že pre kráľa a aj ostatných feudálov sa kláštory stali v prvom rade zdrojmi príjmov a ich pôvodné určenie ich veľmi nezaujímalo. Sľubné začiatky reformy uhorských benediktínov z prelomu 15. a 16. storočia však prerušila osmanská invázia a na obnovenie kláštorného života si rehoľníci museli počkať až do 17. storočia.

Ďalšou stredovekou rehoľou, pôsobiacou na Slovensku, boli cisterciiti. Prvý kláštor cistercitov v Uhorsku založil v r. 1142 kráľ Gejza II. v Cikádore a zaľudnil ho mníchmi z rakúskeho opátstva Heiligenkreutz. Ďalší kláštor bol založený až v r. 1179 panovníkom Belom III. v Egreši. Belo III. mal k cistercitom veľmi priaznivý vzťah a preto v nasledujúcich rokoch založil ďalšie kláštory (v Circi, sv. Gotharde a Piliši). Najmä Piliš bol obľúbeným miestom Belovej druhej manželky Margaréty. K založeniu prvého zemepánskeho kláštora cistercitov v Uhorsku prišlo za vlády Imricha, kedy ich na základe iniciatívy bána Dominika z rodu Boršovcov usadil v Borsmonostore. V priebehu 13. storočia vzrástol počet sídiel cistercitov v Uhorsku na 18. Obdobie rozkvetu rehole v Uhorsku trvalo približne do tatárskeho vpádu, aj keď sa z následkov pustošenia Tatárov spamätali všetky postihnuté cisterciťské kláštory.

Najznámejšie a zároveň jediné jednoznačne doložiteľné sídlo cistercitov na Slovensku bol Štiavnik na Spiši. Kláštor vznikol v r. 1223 za nejasných okolností z iniciatívy kráľa Ondreja II., ale najmä jeho druhorodeného syna Kolomana, ktorý sa po neúspešnom úsilí udržať si kráľovskú korunu utiahol aj s manželkou na Spiš a na Spišskom hrade si vybudoval prechodnú rezidenciu. Na svojich majetkoch sa spišskí cisterciiti zaslúžili o zakladanie nových dedín v rámci šoltýšskej kolonizácie (Hranovnica, Spišské Bystré, Kravany, Vikartovce). Kráľ Ľudovít I. v r. 1347 udelil klášturu súdnu exempciu, vďaka ktorej mal právo súdiť poddaných kláštora opát alebo jeho úradník. Vo vizitácii kláštora z r. 1356 sa uvádza, že v Spišskom Štiavniku žije 12 mníchov, pričom vizitátor nariadil, aby sa ich počet zvýšil na 18. Kláštor patrili k tým menším a chudobnejším v rámci Uhorska.

Rehoľný život tu bol pravdepodobne na niekoľko rokov násilne prerušený po jeho vyplenení husitmi, ktorí prišli v r. 1433 zo Sliezska na Spiš. Cistercitom sa ešte podarilo po odchode husitov obnoviť rehoľný život v kláštore a oživiť hospodárenie na svojich majetkoch. Koniec ich pôsobenia na Spiši však spôsobili vnútorné nepokoje v krajine po bitke pri Moháči, kedy bol kláštor v r. 1531 vypálený. Niektorí historici predpokladajú v období stredoveku prítomnosť cistercitov aj v Bardejove, to však nie je dokázané.

Do obdobia rokov 1235 – 1297 spadá pôsobenie cistercitiek v bývalom klariskom kláštore Márie Magdalény v Bratislave. Mníšky boli podriadené Piliškému opátstvu. Podľa listiny z r. 1297 však mníšky kláštor už dlhšiu dobu neobývali, a tak bol kláštor aj s majetkami so súhlasom kráľa odovzdaný do užívania klariskám. Istú úlohu pri zániku cistercitiek v Bratislave pritom mohol zohrať aj nástup žobravých rehoľí.

Jednou z najstarších rehoľí, pôsobiach na našom území, boli i premonštráti. Premonštráti sa ešte za života svojho zakladateľa sv. Norberta dostali do takmer všetkých kútov Európy. Kým v r. 1126 (rok schválenia rehole pápežom) existovalo 12 kláštorov, v roku Norbertovej smrti (1134) ich bolo už 100. Aj do Uhorska sa premonštráti dostali ešte počas Norbertovho života – v r. 1130 bolo založené prvé premonštrátske prepoštvstvo vo Veľkom Varadíne, k úcte sv. Štefana prvomučeníka. Príchod a pôsobenie premonštrátov podporoval aj kráľ Štefan II. Ten si pred svojou smrťou aj sám obliekol biele rúcho premonštrátov a dal sa pochovať v ich kláštore vo Veľkom Varadíne. Premonštráti sa tešili veľkej obľube nielen na panovníckom dvore, ale aj v najvyšších kruhoch veľmožov. Vďaka charakteru svojej rehole mohli na dvoroch pôsobiť ako vychovávatelia, dvorní kapláni a spovedníci v jednej osobe.

Najväčším dobrodincom uhorských premonštrátov bol bezpochyby kráľ Belo IV., ktorý osobitnú priazeň prejavil reholi po tatárskom vpáde. Založil dve nové prepoštvstvá (Kláštor pod Znievom a Csut), dve obnovil (Jasov a Zajačí ostrov, dnes Margitsziget v Budapešti) a nad dvomi prevzal patronát (Leles a Šahy). Okrem toho obdaroval takmer všetky prepoštvstvá majetkami a veľmožov nabádal, aby zakladali nové kláštory.

Takmer všetky premonštrátske prepoštvstvá boli v Uhorsku (až na dva ženské kláštory) založené v období panovania Arpádovcov. Najstarším kláštorom na Slovensku je kláštor v Bzovíku (založený medzi rokmi 1124–1131), a najmladším kláštor v Nižnej Myšli, založený v roku 1288. Na Slovensku je počas stredoveku doložené pôsobenie premonštrátov v Bíni,

Bzovíku, Jasove, Kláštore pod Znievom, Lelesi, Nižnej Myšli a v Šahách. Činnosť hodnoverného miesta máme doloženú pri konventoch v Jasove, Kláštore pod Znievom, Lelesi a Šahách. Pomery, uvoľnené v dôsledku tureckej expanzie, neobsadeného trónu a následných bojov, ale najmä prenikajúcej reformácie na naše územie viedli k úpadku a zániku mnohých uhorských premonštrátskych konventov. V priebehu novoveku prevzali mnohé z nich (Bzovík, Bíňa, Šahy, Kláštor pod Znievom, Nižná Myšla) pod svoju správu jezuiti.

Jednou zo žobravých rehoľí, pôsobiach na území Slovenska, boli dominikáni. Túto kazateľskú rehoľu založil Dominik začiatkom 13. storočia. Začiatkom expanzie nového rehoľného spoločenstva sa stal rok 1217, kedy Dominik rozposlal svoje malé spoločenstvo do veľkých miest vtedajšieho európskeho kresťanstva. V roku 1221 mala rehoľa osem provincií potvrdených druhou generálnou kapitulou, medzi ktorými bola aj Uhorská provincia. Najstarší údaj o počte kláštorov v Uhorskej provincii máme z roku 1227, kde sa uvádza počet 30 kláštorov. Najstarší bol kláštor s kostolom v Košiciach, založený ešte pred tatárskym vpádom. Prví bratia prišli najpravdepodobnejšie okolo roku 1230 z územia dnešného Maďarska. O niečo neskôr boli založené kláštory v Banskej Štiavnici a Trnave (tu prišlo k fundácii okolo roku 1303). V priebehu 14. a 15. storočia dominikánska rehoľa rozvinula svoju činnosť na území dnešného Slovenska, kedy mohli vzniknúť ešte konventy, alebo domy aj na iných miestach – v Kláštore pod Znievom, Veľkom Šariši, Komárne a Prešove. V Košiciach sa predpokladá existencia štúdia, pripravujúceho bratov na kňazskú a prípadne aj misijnú činnosť u východných Slovanov. V roku 1430 bol sľubný rozvoj rehoľnej činnosti prerušený morovou nákazou, pustošiacou takmer celé Uhorsko. Po morovej náказe nasleduje nový rozvoj, spojený aj s úsilím o obnovu rehoľného života. Hlavnú úlohu v tomto procese zohral Leonard Brixental, pôsobiaci vo Viedni na tamojšej univerzite. Uhorským kráľom Ladislavom V. a ostrihomským arcibiskupom Dionýziom Sečim bol poverený obnovením dominikánskeho rehoľného života v Uhorsku. Pri tejto príležitosti mal v roku 1454 navštíviť aj Košice. Okrem toho sa svojím tzv. dobrozdáním, nevyhnutným pre vznik univerzity podieľal aj na vzniku univerzity v Bratislave v roku 1467. V tejto súvislosti žiadal Matej Korvín pápeža Pavla II. o zriadenie dominikánskeho kláštora aj v Bratislave. Jeho založenie sa zatiaľ nepodarilo potvrdiť. Na univerzite, alebo v Bratislave vtedy z dominikánov pôsobili Joannes Gatti (jeden z kancelárov kráľovskej kancelárie),

Marcio Galeotti, Peter z Verony, pápežský legát pri uhorskej korune Bessaron a svedník kráľovej manželky Beatrix, Anton zo Zadaru.

Významnou reholou, pôsobiacou na území Slovenska v období stredoveku, boli františkáni. František si už od založenia rehole menších bratov (*ordo fratrum minorum*) v roku 1209 kládol za jeden z cieľov rehole aktívny apoštolát medzi pospolitým ľudom, na rozdiel od usadlého života predchádzajúcich reholí. Tým, že František v roku 1221 založil tzv. tretí rád pre laikov, umožnil vstupovať do rádu aj civilným osobám, vďaka čomu sa medzi františkánov tretieho stavu zaradilo aj mnoho príslušníkov panovníckych rodín. Tieto skutočnosti – zrieknutie sa všetkého majetku, založenie tretieho rádu, odkázanosť františkánov na dary veriacich či misijný charakter rehole napomohli jej rýchlemu rozšíreniu po celom vtedajšom svete. Je prirodzené, že sa františkáni rozšírili aj do našej oblasti. Prvé pokusy o vyslanie františkánov do Uhorska sa uskutočnili ešte v roku 1217, za života zakladateľa Františka. Pre celkovú nepripravenosť a najmä pre neznalosť reči sa táto misia nevydarila. Nová príležitosť pre ich príchod do Uhorska sa spája s príchodom nemeckých osadníkov, františkáni teda prišli na naše územie z nemeckých krajín. Spočiatku boli podriadení nemeckej provincii, ale už v roku 1239 vznikla samostatná provincia – Provincia Hungariae. Táto sa členila na niekoľko kustódií, z ktorých dve, bratislavská a trnavská, zasahovali na územie Slovenska. Medzi prvé kláštory v Uhorsku patrili konventy v Budíne, Ostrihome, Győri, Trnave a Bratislave. Druhá misia františkánov sa teda úspešne zaviedla a prenikla do náboženského života kráľovstva. Bolo to podmienené aj tým, že samotní panovníci, či už z Arpádovcov alebo Anjouovcov, boli významnými podporovateľmi rehole. Kráľ Belo IV. bol členom tretieho rádu a počas jeho vlády boli založené kláštory v Páfkostolí, Šoproni, Pešti, Nitre, Levoči, Slovenskej Lupči a inde. Misia rehole františkánov v Uhorsku zapustila pevné korene a začala si vytvárať vlastnú organizáciu. Tento rozvoj však podobne ako u iných reholí prerušil vpád Tatárov. Príchod františkánov na samotné územie Slovenska sa kladie oficiálne do roku 1239. Zachovala sa nám listina pápeža Gregora IX., datovaná 20. mája 1239, určená pre predstavenú a konvent kláštora v Trnave rádu svätého Damiána. Jedná sa o druhú reholu františkánov – klarisky, založenú v roku 1212 Františkom a Klárou pre ženy. Tieto sa vo svojich prvopočiatkoch nazývali rehoľníčkami sv. Damiána, podľa kostola, pri ktorom mali svoje prvé sídlo. Až po smrti Kláry sa začali aj oficiálne nazývať klariskami. Ich prítomnosť v Trnave vyžaduje

predpokladať aj prítomnosť františkánov, ktorí boli ich duchovnými vodcami a zastupovali ich pred verejnosťou. Môžeme teda predpokladať, že františkáni boli v Trnave usadení pred rokom 1238. Podľa viacerých historikov sa františkáni do Trnavy dostali okolo roku 1230, keď Trnava patrila ako majetok z vena českej kráľovnej Konštancii, ktorá bola sestrou uhorského panovníka Ondreja II. Postupne sa nám zachovali informácie o františkánskych kláštoroch aj na iných miestach Slovenska, kde sa úspešne etablovali. Z roku 1247 sa nám zachovali prvé zmienky o františkánoch v Nitre, nasledovala Bratislava, Slovenská Lupča, Trenčín, Spišská Nová Ves. Na Slovensku boli založené počas stredoveku kláštory aj v ďalších mestách – v Levoči, Čachticiach, Vranove, Okoličnom a observantské konventy v Košiciach, Skalici, Solivare, Humennom, Hlohovci a Fiľakove.

Ďalší vývoj rehole v 14. a 15. storočí bol poznamenaný zápasom o autentické zachovávanie regule a formovalo sa hnutie, známe ako observancia popri konventuálnom spôsobe života bratov, ktorí zasa na druhej strane prijímali rôzne úľavy a prispôbenia so súhlasom najvyššej cirkevnej authority. V roku 1454 bola iniciatívou provinciálneho ministra Fabiána Igala na provinciálnej kapitule v Jágri prijatá reforma, v dôsledku čoho sa provincia v spôsobe života priblížila k bratom observantom. Františkáni boli počas celého stredoveku výrazne podporovaní panovníkmi, či už z rodu Arpádovcov alebo Anjouovcov. Bola to v stredoveku najpočetnejšia rehoľa, zastúpená na našom území. Zlaté obdobie františkáni zažili počas vlády Anjouovcov. Neskôr môžeme sledovať postupné upadanie rehole na Slovensku, čo bolo spojené so spormi medzi konventuálnymi a observantmi a husitskými výpravami. Keď nastal ďalší rozvoj rehole na Slovensku na začiatku 16. storočia, narušila ho situácia po bitke pri Moháči (1526), keď na naše územie začínali podnikať nájazdy Turci.

Kláštory zohrali v stredovekej spoločnosti nezastupiteľnú úlohu, a to najmä ako strediská vzdelanosti, kultúry a umenia, ale aj ako strediská hospodárskeho života. Obyvateľstvu tiež poskytovali základné lekárske služby a v rámci sociálnej starostlivosti sa starali o chudobných a chorých v sirotincoch, starobincoch, chudobincoch a nemocniciach.

12. Cirkev a vzdelanosť na území Slovenska v stredoveku. Univerzita v Bratislave

Paralelne s hospodárskym rozmachom sa postupne v uhorskej spoločnosti zvyšovala aj úroveň duchovnej kultúry a vzdelanosti, pričom dominantné postavenie v duchovnej kultúre patrilo počas celého obdobia stredoveku cirkvi. Základy nášho stredovekého školstva sa vytvárali v cirkevnom prostredí, v prostredí benediktínskych konventov, ďalej kapitúl a fár. Najstarší benediktínsky konvent založili s veľkou pravdepodobnosťou už v období Veľkej Moravy na nitrianskom Zobore, a to najskôr v nadväznosti na vznik Nitrianskeho biskupstva, teda po roku 880. V Nitre a Bratislave tiež predpokladáme činnosť našich najstarších kapitúl. Ak vychádzame z predpokladu kontinuitnej činnosti cirkevných inštitúcií aj po zániku Veľkej Moravy, je prirodzené, že z prostredia zoborského konventu, ako aj Nitrianskej kapituly sa nám zachovali najstaršie údaje o začiatkoch školstva a vzdelanosti rámci celého Uhorska. V našom najstaršom latinskom rozprávanom prameni – v Maurovej legende o Ondrejovi-Svoradovi a Benediktovi z roku 1064 je reč o jej autorovi ako o žiakovi, ktorý absolvoval kláštornú školu v Pannonhalme, ale bol aj novicom v nitrianskom konvente. Na Zobore zrejme pôsobil podľa mena prvý známy pedagóg, magister Valter.

Hospodársko-spoločenský rozvoj narúšal postupne agrárnu civilizáciu a začali vznikať a rozvíjať sa mestské aglomerácie, čím sa vytvárali podmienky pre činnosť nových centier vzdelanosti a kultúry. Popri konventoch, budovaných prevažne na odľahlých miestach, v kultúrnom živote spoločnosti čoraz významnejšiu úlohu zohrávali kapituly. V priebehu 11. až 12. storočia sa vyprofilovala úzka vrstva vzdelaných klerikov ako výsledok činnosti kláštorných a kapitulských škôl. Najvýznamnejšími strediskami vzdelanosti na území Slovenska boli kapituly v Nitre, kde je doložená učiteľská funkcia (kanonik – grammaticus) v roku 1111, a ktorú možno predpokladať aj v Bratislave. Významné školy pre výchovu kléru boli pri sídelnej kapitule v Ostrihome a neskôr aj v Jágri. V samotnej Nitre ako sídla vojvodov existovala početná skupina kléru, a tiež v kláštore na Zobore,

ďalej pri tamojšej biskupskej katedrále so školou, pri troch farských kostoloch a špitáli s kráľovskou fundáciou (od polovice 12. storočia). K nim patrili aj Willermus grammaticus, ktorého by sme mohli pokladať za rektora nitrianskej kapitulskej školy začiatkom 12. storočia. Úroveň vzdelanosti klerikov v tomto i nasledujúcom období bola značne diferencovaná. Jedni si osvojili iba poznatky v rámci učiva „lectura et cantus“, iní nadobudli aj vyššiu formu vzdelania, ktorú im sprístupňoval okruh predmetov označovaných v dobovej školskej praxi „grammatica-dictamen-computus“. Hlavným učebným predmetom bola gramatika, v rámci ktorej sa žiakom umožňovalo získať základy latinského jazyka, pravopis, výslovnosť, ako aj jeho praktické používanie. Predmet označovaný ako „dictamen“ sa dostal do stredovekých škôl pretvorením starovekej rétoriky, kde sa už chápal ako disciplína s pravidlami na tvorbu písomného prejavu. To predpokladalo nielen znalosť písania a počítania, ale aj osvojenie si koncipovania a štylizovania latinských odborných, administratívnych a umeleckých textov, ako aj nadobudnutie určitého súboru právnických poznatkov a spôsobov argumentácie. Pod názvom „computus“ sa v školskej výučbe rozumel okruh predmetov z oblasti astronómie v širokom slova zmysle. Zahŕňal aspoň zbežné oboznámenie sa s hviezdou oblohou, jednoduchšie matematicko-astronomické výpočty, základy geometrie, zostavovanie a orientáciu v kalendári, datovanie a ďalšie znalosti o prírodných javoch. Najvyšší stupeň v školskom systéme predstavovali samostatné špeciálne predmety, ktoré sa prednášali na vysokých školách; boli to teológia, filozofia, právo a medicína. Za vyššie vzdelanie sa vtedy považovalo sedem slobodných umení (gramatika, logika-dialektika, rétorika, aritmetika, geometria, hudba a astronómia). Keď IV. lateránsky koncil (1216) opätovne nariadil, že v každej diecéze sa má zriadiť škola, v ktorej sa malo vyučovať všetkých sedem slobodných umení, iste to bolo novým impulzom, aby aspoň na niektorých miestach realizovali toto nariadenie. Najviac rozšírenou školskou učebnicou v tomto období bola *Historia scholastica* od Petra Comestora, kancelára parížskej univerzity. Nepochybne sa táto učebnica používala predovšetkým v kapitulských a neskôr v mestsko-kapitulských školách (napr. Spišská kapitula ju mala prinajmenej v roku 1273).

Významnú vzdelávaciu funkciu mali aj školské ustanovizne, zakladané jednotlivými rehoľami, a to predovšetkým v 14. a 15. storočí. Na Slovensku k spomínaným benediktínom pribudol do konca stredoveku celý rad konventov cistercitov, premonštrátov, johanitov, temlpárov, antonitov,

augustiánov, kartuziánov, pavlínov a zo žobravých reholí predovšetkým dominikáni, františkáni a karmeliti. V 14. a 15. storočí bola aktivita benediktínov v oblasti vzdelanosti na ústupe. Naopak, vo svetle prameňov bola priaznivejšia situácia na školách premonštrátov. Najviac údajov o činnosti ich školy máme z Lelesu, kde listiny zo 14. i 15. storočia spomínajú rektora školy, lektora aj subkantora. Škola umožňovala nadobudnúť vzdelanie nielen kláštornému dorastu, ale aj laikom, ktorí boli neraz v službách konventu.

O vzdelanie na vyššej úrovni sa však usilovali predovšetkým žobravé rehole, najmä františkáni a dominikáni, ktorí hlavne svojím kazateľstvom viedli nezmieriteľný boj proti heretickým hnutiam. V 14. storočí založili uhorskí dominikáni svoje „studium generale“ v Budíne, kde študovali aj príslušníci rehole zo slovenských konventov. Školu stredného stupňa zriadili aj v Košiciach, ktorá umožňovala osvojiť si znalosti potrebné pre pokračovanie v ďalšom štúdiu na vysokej škole. Málo údajov sa zachovalo o školách františkánov v stredoveku. Podľa zachovaných správ výborných študentov vysielali konventy na ďalšie štúdium do Budína a Ostrihomu. Skromné dobové správy sa zachovali aj o školstve augustiniánov, ale práve z ich prostredia vyšli prví magistri teológie v Uhorsku.

Hlavnú úlohu vo výchovno-vzdelávacom procese mestskej komunity plnili jednoznačne mestsko-kapitulské a mestsko-farské školy. Charakter kapitúl sa v neskorom stredoveku podstatne zmenil. Kým v 12. storočí predstavovali tieto inštitúcie v prvom rade korporáciu kňazov, zhromažďujúcich sa na spoločné modlitby, od 14. storočia sa menia na stredisko súdobej vzdelanosti s čoraz väčším spoločenským významom. Hmotne zabezpečení členovia kapitúl sa mohli venovať vzdelávaniu a pedagogickému pôsobeniu v škole. Gramotnosť a osvojovanie si vyššieho vzdelania si razili cestu medzi členmi kapitúl len pozvoľna a zdĺhavo. V priebehu 14. storočia však negramotnosť v kapitulách ustúpila a rástol počet tých, ktorí odchádzali za vyšším vzdelaním na zahraničné univerzity. Začiatky návštevnosti univerzít (najmä v Taliansku) členmi kapitúl sa kladú prinajmenej do druhej polovice 13. storočia. Cirkevní hodnostári mali okrem iného povinnosť riešiť mnohé otázky právnej povahy (napr. manželstvo), čo sa nemohlo zaobísť bez náležitého poznania kanonického práva.

V rozvíjajúcom sa mestskom živote brali postupne cirkevné inštitúcie do úvahy rastúcu potrebu školského vzdelávania čoraz vo väčšom meradle aj laickej zložky feudálnej spoločnosti. Napríklad podľa zmienky z roku

1365 v novopostavenej bratislavskej škole sa vzdelávali aj synovia mešťanov a chudobnejších mestských vrstiev. Ak vezmeme do úvahy uznesenia budínskej synody z roku 1309, v mestsko-kapitulských školách mal vyučovať magister, ktorý ovládal gramatiku, resp. aj logiku nielen klerikov, ale aj chudobných žiakov. Tí mohli bez poplatkov dostať stravu a v školskej budove aj ubytovanie. Avšak týždenne v určenom čase museli „mendikanti“ navštevovať dobre situované rodiny, kde ich obdarúvali naturáliami. Mestsko-kapitulské školy dosiahli v druhej polovici 15. storočia značnú úroveň. Môžeme tak konštatovať na základe porovnania učebnej látky artistických fakúlt stredoeurópskych univerzít s ich učivom. Aj okruhy školských predmetov sa do určitej miery prelínali.

Sprvu mestsko-kapitulské, no neskôr aj mestsko-farské školy mali od druhej polovice 14. storočia hlavný podiel na vzraste počtu svetských vzdelancov, označovaných v dobových prameňoch ako „literati“. Ich zásluhou nastúpil v mestách proces laicizácie kultúrnej sféry. Za vzdelanca sa už nepokladal iba klerik, ale aj laik, ktorý dokázal zastávať riadiace a administratívne funkcie na kráľovskom dvore, v inštitúciách hodnoverných miest, v sídlach žúp, v zemepánskych centrách i v súdnictve. Hoci v dokumentoch našich stredovekých miest nenachádzame priame správy o jestvovaní súkromných škôl, jednako predpokladáme pedagogickú činnosť učiteľov so špeciálnymi znalosťami, najmä z administratívno-finančnej oblasti.

Ak v 12. a 13. storočí odchádzali študenti za vysokým vzdelaním iba sporadicky a výlučne z prostredia cirkevných inštitúcií (kapituly, konventy) na vzdialené talianske univerzity a do Paríža, v 14., ale najmä v 15. storočí po vzniku stredoeurópskych univerzít možnosti absolvovať vysokú školu sa vzdelancom priam znásobili. Na univerzite v Prahe, vo Viedni a v Krakove sa zapisovali čoraz vo väčšom počte nielen klerici, ale aj poslucháči z radov laikov. Častejší pobyt našich študentov v Prahe, ako aj intenzívne kontakty s českými krajinami mohli v značnej miere formovať profil vzdelancov, a to najmä v období rozmachu reformného a husitského revolučného hnutia.

Rozvoj vzdelanosti v mestách veľmi významne ovplyvnil rast skriptorskej činnosti, ktorá sa koncentrovala práve v konventoch a kapitulách, ktoré vyvíjali pozoruhodnú aktivitu pri odpisovaní literárnych textov. Knižná vzdelanosť bola takmer výlučnou oblasťou duchovenstva a k širším vrstvám obyvateľstva sa dostávala prevažne ústnou cestou. Dôležitú úlohu pritom zohrávala rozmáhajúca sa inštitúcia kazateľov, čo malo svojo

vonkajší odraz v nebyvalom rozšírení kazateľskej literatúry. Vzdelanostný profil mestskej spoločnosti nám môže do určitej miery odhaliť aj činnosť náboženských bratstiev, ktoré neraz tvorili aj organizačný rámec kultúrneho života a literárneho diania. Mnohé z nich mali aj pozoruhodné stredoveké knižné zbierky (napr. na Spiši, v Banskej Bystrici).

Podľa patronátneho práva mohli slobodné kráľovské mestá voliť nielen farára, ale mali povinnosť aj materiálne zabezpečiť plynulý cirkevný život inštitúcií, súvisiacich s mestskou farou. K nim patrili predovšetkým školy, na činnosť ktorých prispievala mestská rada a platila aj rektora školy. Mestský magistrát a cirkevná vrchnosť uzavierali zmluvy o zabezpečení činnosti školskej ustanovizne. Odborno-pedagogický dozor prislúchal cirkevnej inštitúcii. Zájmy cirkevnej a svetskej vrchnosti sa však neraz krížili, čo najväčšmi badať najmä v slobodných kráľovských mestách, kde mestský magistrát mal privilégium voľby farára i rektora. Cirkevná i svetská vrchnosť prikladala nemalý význam dozoru nad pedagogickou činnosťou učiteľa. Učiteľ mal materiálne zabezpečenie na základe dohody medzi cirkevnou organizáciou a mestom (stravu a ubytovanie) a za účasť na cirkevných obradoch získaval mimoriadne príjmy. V mestsko-farských školách pripadala čoraz väčšia úloha pomocným učiteľom, grupujúcim sa aj z radov výborných žiakov, ktorí študovali na vyššom stupni mestsko-farskej školy. Väčšinou sa im zverovalo vyučovanie začínajúcich žiakov, viedli jazykové cvičenia, korigovali úlohy a pomáhali upevňovať školskú disciplínu.

V duchu humanistických tendencií v živote mestskej spoločnosti sa v rámci humanistickej vzdelanosti zavádzali moderné postupy a učebné pomôcky. Zachovaný rad učebníc, ako aj údaje o činnosti a vzdeláateľských záujmoch pedagógov vo veľkej miere približujú značné zmeny v rozsahu i obsahu učiva, kde je možné pozorovať postupné pretváranie mestsko-farskej školy na humanistickú.

V 15. storočí predpokladáme aj výraznejšie rozšírenie siete dedinských farských škôl. V právomoci zemepána v zmysle patronátneho práva bolo postarať sa o hmotné aj personálne zabezpečenie činnosti príslušnej fary a kostola a s jeho súhlasom sa obsadzovalo aj miesto učiteľa. Avšak na rozdiel od miest, kde pedagogickú činnosť od 13. storočia vykonávali učiteľia ako osobitné povolanie, na dedinách vyučoval aj naďalej miestny farár. Jeho úlohou bolo naučiť žiakov čítať, oboznámiť ich s liturgickými textami, s hlavnými modlitbami a spevmi. Zmena nastala až po roku 1450,

kedy cirkevná vrchnosť začala vyžadovať osvojenie si základných znalostí, čím sa rozumeli základy latinskej gramatiky, resp. aj logiky. Až začiatkom 16. storočia sa na dedinských farských školách objavuje ako osobitný predmet písanie. Hoci aj dovtedajší spôsob vyučovania umožňoval žiakom naučiť sa písať, ani dedinskí farári nepotrebovali sprvu na vykonávanie svojho povolania znalosť plynulého písania. Situácia v tomto smere sa zmenila až po nariadení cirkevnej synody z roku 1515, podľa ktorého mali farári viesť matriky. Koncom stredoveku sa v niektorých zemepánskych mestech, ba aj na dedinách ujímali funkcie rektorov škôl aj vzdelaní „literati“, i absolventi vysokej školy. Počet žiakov v dedinských farských školách však zostával aj naďalej minimálny. Prevažnú časť dedinskej mládeže čakala celoživotná poddanská práca, ktorá nevyžadovala znalosť čítania ani písania.

Na Slovensku úlohu vzdeláateľského centra na úrovni vysokej školy zohrala krátky čas bratislavská univerzita Istropolitana, založená v roku 1465. Priaznivejšie podmienky na zriadenie univerzity sa v Uhorsku vytvorili až v druhej polovici 15. storočia. Matej Korvín si pri upevňovaní centralizovanej monarchie uvedomoval nevyhnutnosť zapojiť čo najväčší počet kvalifikovaných odborníkov do štátneho aparátu i na ostatné úseky hospodárskeho, spoločenského a kultúrneho života. Okrem toho mala univerzita účinne čeliť heretickým prúdom (myslelo sa najmä na český utrakvizmus). Hlavný organizátor univerzity v Bratislave bol ostrihomský arcibiskup chorvátskeho pôvodu Ján Vitéz zo Sredny, ktorý vyštudoval v kolíske humanizmu, sústavne sa obklopoval humanistickými vzdelancami a bol iniciátorom uhorského dvorského humanizmu. Vedenie posolstva do Ríma zveril svojmu synovcovi, neskoršiemu humanistickému básnikovi a biskupovi Jánovi Pannoniovi z Čazmy. Pápež Pavol II. povolil osobitnou bulou 19. mája 1465 zriadenie novej univerzity. Budovanie jednotlivých fakúlt sa malo uskutočniť podľa vzoru parížskej univerzity s výnimkou právnickej fakulty, ktorá sa mala riadiť štatútom bolonskej univerzity. Sídлом univerzity sa stala Bratislava, mesto s vyspelým nižším školstvom, udržiavajúce čulé styky s univerzitnou Viedňou a s inými centrami vtedajšej vzdelanosti. V lete 1467 sa ukončili stavebné úpravy univerzitnej budovy a s vyučovaním sa začalo najskôr na jeseň toho istého roku. V budove zriadili aj ubytovanie pre profesorov a študentov. Rezidencia kancelára univerzity Jána Vitéza bola mimo jej sídla (v Ostrihome), a tak úlohy spojené s činnosťou univerzity pripadli najmä jej vicekancelárovi, bratislavskému prepoštovi Jurajovi Schombergovi. Bol to vzdelaný muž, priaznivo

naklonený humanistickým tendenciám; na jeho pleciach spočívala najmä po smrti arcibiskupa (1472) ťarcha materiálneho zabezpečenia univerzity. Po smrti Schomberga (1486) jej činnosť upadala, lebo nástupcovia na arcibiskupskom stolci i sám panovník sa nepostarali primerane o jej financovanie. Kráľ Matej Korvín zriadil už v roku 1477 jednu z univerzitných budov na svoje reprezentačné ciele, čím sa jej činnosť podľa niektorých historikov skončila už v tomto období. Na jej zániku po roku 1490 mali podiel aj feudálne rozbroje. Univerzita prešla obdobnými fázami vývoja ako ostatné vtedajšie univerzity. Predpoklady na rozvinutie činnosti sa vytvorili najprv na artistickej fakulte, tvoriacej prípravnú fázu štúdia na univerzitách. Značná pozornosť sa tu venovala štúdiu klasických autorov a rozvíjajúcej sa prírodovede. Predpoklady na rozvinutie činnosti mala aj teologická fakulta, a to najmä zásluhou profesorov viedenskej univerzity (Mikuláš Schriccker, Matej Gruber), odkiaľ prišiel do Bratislavy ako mimoriadny profesor v rokoch 1469 – 1471 aj Vavrinec Koch, pochádzajúci z Krompách. Na teologickej fakulte sa počítalo aj s pôsobením viacerých dominikánov. Do služieb univerzity získaval vicekancelár vzdelaných jednotlivcov. Bratislavskú univerzitu navštevoval celý rad nielen miestnych študentov, ale aj záujemcovia z ostatných častí krajiny. Keďže sa však nezachovali univerzitné písomnosti, vieme o nich len málo. Z dôvodu jej krátkodobého trvania nemohla univerzita zanechať prenikavejšie výsledky v oblasti vyššej vzdelanosti. Nedala ani trvalejší impulz k vzniku domácich stredísk vzdelanosti, ako aj početnejšej vrstvy univerzitných vzdelancov, ktorí by sa mohli venovať predovšetkým vedeckej tvorbe. Zachované dokumenty síce podávajú dostatočný dôkaz o rozšírení najmä odbornej prózy i iných literárnych žánrov, ale takmer úplne chýbajú plody domácej vedeckej tvorby, ktoré vznikali v okolitých krajinách v univerzitnom prostredí. Napriek tomu univerzita nepochybne výrazne prispela k rozvoju vzdelanosti na území Slovenska. Dala podnet pre nástup humanistických tendencií v našom mestskom školstve, ktorého úroveň v poslednej etape stredoveku rástla, čím sa vytvorili predpoklady rozvoja celej vzdelanosti v nasledujúcom vrcholnom období humanizmu a renesancie na Slovensku.

Zoznam použitej literatúry

- BAGIN, Anton: *Vybrané kapitoly zo slovenských cirkevných dejín*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1980.
- BIALEKOVÁ, D.: *Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až 13. storočia*. I./1. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1989.
- BUCKO, V. : *Reformné hnutie v arcibiskupstve ostrihomskom do r. 1564*. Bratislava, 1937.
- Dejiny a kultúra rehol'ných komunít na Slovensku*. Ed. J. Šimončíč. Trnava : Trnavská univerzita, 1994. ISBN 80-88774-00-4.
- DOLINSKÝ, J.: *Dejiny cirkvi II*. Bratislava, 1997.
- FUNDÁRKOVÁ, A.: Politické pomery v predmoháčskom Uhorsku a kráľovná Mária Habsburská (1521-1526). In: *Historický časopis*, 48, č. 2, 2000, s. 240-243.
- FÜGEDI, E.: *Kirchliche Topographie und Siedlungsverhältnisse im Mittelalter in der Slowakei*. In: *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, Tomus V*, fasc. 34, 1959, s. 391.
- CHROPOVSKÝ, Bohuslav: Počiatky kresťanstva na Slovensku. In: *Historický zborník Matice slovenskej*, 13/1-2, 2003, s. 31.
- JANKOVIČ, V.: Počiatky pomocných bratských pokladníc v stredoslovenských bankských mestách. In: *Banské mestá na Slovensku*. Martin : Osveta, 1990.
- JANKOVIČ, V.: Vznik a účinkovanie prvej bratislavskej univerzity – Academia Is-tropolitana. In: *Historický časopis*, 12, 1964, s. 538-551.
- JURČOVIČ, F.: *Františkáni na Slovensku. minulosť a prítomnosť do konca 20. storočia*. Trnava : 2001.
- KOLNÍK, Titus: Kontakty raného kresťanstva s územiami strednej Európy vo svetle archeologických a historických prameňov. In: *Studia archeologica III-IV.*, Bratislava 2000-2001, s. 51-92.
- Kresťanstvo v časoch sv. Vojtecha*. Ed. R. Kožiak, J. Nemeš. Kraków : Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2009. ISBN 978-83-7490-255-7.
- LUKAČKA, J.: Ohrozenie kresťanstva v Uhorsku v druhej polovici 13. storočia. In: *Kresťanstvo v dejinách Slovenska*. Ed. M. Kohútová. Bratislava: 2001, s. 27-35.
- MARSINA, Richard: K začiatkom kristianizácie pri strednom Dunaji. In: *Význam kultúrneho dedičstva sv. Cyrila a Metoda pre Európu*. Nitra : 2008, s. 15-21.

- MARSINA, Richard: O začiatkoch cirkevnej organizácie na Slovensku. In: *Katolícka cirkev a Slováci*. Ed. P. Mulík. Bratislava : 1997, s. 9-20.
- MARSINA, Richard: *Metodov boj*. Bratislava : vydavateľstvo SSS, 2005.
- MARSINA, Richard: Cyrilometodská tradícia na Slovensku. In: *Studia historica Tyrnaviensia V*. Zost. J. Šimončíč. Trnava : Katedra histórie FF TU, 2004, s. 25-36;
- MARSINA, Richard: Svätá stolica a Slovensko od 9. do konca 18. storočia. In: *Renovatio spiritualis. Jubilejný zborník k 70. narodeninám arcibiskupa Jána Sokola*. Zost. J. M. Rydlo. Bratislava : Lúč, 2003, s. 45-54.
- MARSINA, Richard: K zániku Veľkej Moravy a k vývoju pomerov do začiatku 11. storočia. In : *Velká Morava a feudální společnost v 9.–13. století se zřetelem k jižní Moravě*. Mikulov : Okresní archiv Břeclav, 1973, s. 27–42.
- MARSINA, Richard: Kristianizácia Maďarov a Uhorska medzi východom a západom. In: *Historický časopis* 40, 1992, s. 409-421.
- MARSINA, Richard: Vznik a vývoj cirkevnej organizácie na Slovensku do konca 13. storočia. In: *Pamiatky a múzeá. Revue pre kultúrne dedičstvo* 2/1999, s. 5-9.
- MARSINA, Richard: Obnovenie Nitrianskeho biskupstva na prelome 11.-12. storočia. In: *Kresťanstvo v dejinách Slovenska*. Ed. M. Kohútová. Bratislava : Historický ústav SAV, 2003, s. 17-26.
- MARSINA, R.: Nitrianske biskupstvo a jeho biskupi od 9. do polovice 13. storočia. In: *Historický časopis*, 41, 1993, s. 529–542.
- MARSINA, R.: Postavenie cirkvi v spoločnosti. In: *Dejiny Slovenska I*. Bratislava : Veda, 1986, s. 271-274.
- MÉSZÁROS, I.: *Az iskolaügy története Magyarországon 996-1777*. Budapešť, 1981.
- MIKULEC, J.: *Barokní náboženská bratrství v Čechách*. Praha : Lidové noviny, 2000.
- MÚCSKA, V.: *Uhorsko a cirkevné reformy 10. a 11. storočia*. Bratislava : FF UK, 2004.
- RÁBIK, Vladimír a kol: *Vývoj cirkevnej správy na Slovensku*. Kraków : Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2010. 473 s. ISBN 978-83-7490-347-9.
- RATKOŠ, Peter: *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava : Veda (Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied), 1968, s. 56-60.
- RATKOŠ, Peter: Kristianizácie Veľkej Moravy pred rokom 863 a slovanské učilište na čele s Konštantínom. In: *Dejiny Slovenska I*. Bratislava : Veda, 1986, s. 98-105.
- RATKOŠ, Peter: *Slovensko v dobe veľkomoravskej*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1988.
- RATKOŠ, Peter: Mocenský rozmach Veľkej Moravy a postupný rozklad Svätoplukovej ríše. In: *Dejiny Slovenska I*. Bratislava : Veda, 1986, s. 108-121.
- RATKOŠ, P.: Spoločenské pomery na Slovensku v 10. – 12. storočí. In: *Dejiny Slovenska I*. Bratislava : Veda, 1986, s. 195-213.
- Rehole a kláštory v stredoveku*. Ed. R. Kožiak, V. Múcska. Banská Bystrica – Bratislava : Vzdelávacia nadácia Jana Husa, 2002.

- RUTTKAY, A., SLIVKA, M.: Cirkevné inštitúcie a ich úloha v sídliskovom a hospodárskom vývoji Slovenska v stredoveku. In: *Archeologia historica*, 10, 1985, s. 335-356.
- SEDLÁK, V.: Die älteste Besiedlung des Komitates Bratislava. In: *Studia Historica Slovaca XVIII*, Bratislava 1994, s. 52–66.
- SLIVKA, M.: Uctievanie svätých na Slovensku. K problematike výskumu patrocínií. In: *Studia Archaeologia Mediaevalia Slovaca* 5, 2006, 96-152.
- SOPKO, J.: Na ceste k humanizmu a renesancii. In: *Dejiny Slovenska I*. Bratislava : Veda, 1986, s. 462-483.
- SOPKO, J.: Devotio moderna a jej podoby na Slovensku v 15. storočí. In: *Trnavská univerzita 1635 – 1777*. Ed. J. Šimončíč. Trnava : FH TU, 1996, s. 281-291.
- SOPKO, J.: O školstve a vzdelanosti na Slovensku v stredoveku. In: *Historický časopis*, 36, 1988, č. 2, s. 175-198.
- STANISLAV, Ján: *Slovanskí apoštoli Cyril a Metod*. Bratislava : 1945.
- ŠOTNÍK, S.: Hospodárske a majetkovoprávne vzťahy pri správe fár na Slovensku do polovice 14. storočia. In : *Slovenská archivistika XXXVI*, 2001, 1, s. 41-57.
- ŠPIRKO, Jozef: *Cirkevné dejiny II*. Reprint. Turčiansky Svätý Martin: 1943.
- TROCHTA, J.: *Zoznam fár Slovenska. I. Bratislavská stolica*. Rukopis. Bratislava : 1964.
- Rehole a kláštory v stredoveku*. Ed. R. Kožiak, V. Múcska. Banská Bystrica – Bratislava : Vzdelávacia nadácia Jana Husa, 2002.
- VARSÍK, B.: *Husitské revolučné hnutie a Slovensko*. Bratislava, 1978.

doc. PhDr. Zuzana Lopatková, PhD.

Cirkevné dejiny stredovekého Slovenska

Vysokoškolská učebnica
Vydanie prvé

Recenzenti

doc. PhDr. Vladimír Rábik, PhD.
Mgr. Peter Labanc, PhD.

Jazyková korektúra Doc. PhDr. Juraj Hladký, PhD.
Grafická úprava a sadzba © Ladislav Tkáčik

fftu

Vydavateľ
Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Hornopotočná 23, 918 43 Trnava
historia@truni.sk, fff.truni.sk

© Zuzana Lopatková, 2013
© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2013
ISBN978-80-8082-639-0